

Dwie metody zespołowego przekładu Biblii. Na przykładzie Biblii Tysiąclecia (1965) i Biblii warszawskiej (1975)

Two Methods of Collective Translation of the Bible, on the Example of the Millennium Bible (1965) and the Warsaw Bible (1975)

Słowa kluczowe: przekłady biblijne na język polski, Biblia Tysiąclecia, Biblia warszawska, Wydawnictwo Pallottinum, Biblijne i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Towarzystwo Biblijne w Polsce

Key words: Translations of the Bible into Polish, Millennium Bible, Warsaw Bible, Pallottinum Publishing House, British and Foreign Bible Society, Bible Society in Poland

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest metodom organizacji prac nad tłumaczeniami Biblii na język polski. Najpierw autor analizuje pod kątem organizacji prac najważniejsze polskie przekłady biblijne do połowy XX w. Wyodrębnia dwie metody: indywidualną – gdy jest jeden tłumacz całej Biblii oraz zespołową – gdy tłumaczy grupa osób. Autor koncentruje się dalej na metodzie zespołowej, w której wyróżnia: metodę zespołowo-autorską – gdy za ostateczną postać tekstu danej księgi odpowiada autor przekładu i metodę zespołowo-komisyjną – gdy odpowiedzialność za tekst przejmuje komisja. Różnicę w praktycznym stosowaniu obydwu metod autor pokazuje na przykładzie Biblii Tysiąclecia (metoda zespołowo-autorska) i Biblii warszawskiej (metoda zespołowo-komisyjna). We wnioskach autor ukazuje różnicę między metodami, biorąc pod uwagę ich aspekt personalny, czasowy i konfesyj-

¹ Ks. dr hab. Rajmund Pietkiewicz, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu.

ny; pokazuje znaczenie obydwu metod dla ostatecznej formy tekstu oraz problematykę związaną z określeniem autorstwa przekładów.

Abstract

This article is devoted to the organization of working methods on the translation of the Bible into the Polish language. First of all, the author analyses the most significant translations of the Bible in Polish until the middle of the 20th century, from the point of view of organization of the work. Two methods have been distinguished: an individual one – in which one translator translates the whole Bible all by himself, and collective one, when a team of translators works on it. Later on, the author concentrates on the collective translation, out of which he distinguishes: collective-author's method – in which the translator of the text is responsible for the final form of the text of a given Book, and collective-commission's translation – in which the responsibility for the translated text is taken on by the commission. The difference which lies in the practical application of the two methods is presented by the author on the example of the Millennium Bible (the collective-author's method) and the Warsaw Bible (the collective-commission's method). In the conclusions the difference between both methods is presented, from the point of view of their personal, temporal and confessional aspects, along with an emphasis put on the significance of both methods for the sake of the final form of a text, and because of the issues connected with an assessment of who the author of the translations is.

Ostatnie półwiecze przyniosło ogromny rozwój polskiej bibliistyki. Jest on również wyraźnie widoczny na polu polskiego edytorstwa biblijnego, przez które należy rozumieć zespół czynności mających na celu wydawanie tekstu Pisma Świętego w różnych formach materialnych. Jeśli chodzi o Biblię, to pojęcie edytorstwa powinno obejmować również proces tłumaczenia tekstu (zob. Pietkiewicz 2016a, 43). Liczba dostępnych dzisiaj przekładów Biblii na współczesną polszczyznę, w porównaniu, na przykład z pierwszym półwieczem XX w., jest znaczna. Na dzień obecny dysponujemy już więcej niż dziesięcioma współczesnymi przekładami całej Biblii:

1. Biblia Tysiąclecia – 1965 r. (dalej BT – z określeniem numeru wydania);
2. Biblia poznańska II – lata 1973-1975;

3. Biblia warszawska – 1975 r. (dalej BWarsz);
4. Pismo Święte w przekładzie Nowego Świata – przekład świadków Jehowy – 1997 r.;
5. Biblia warszawsko-praska w tłumaczeniu Kazimierza Romaniuka – 1997 r.;
6. przekład interlinearny wydany przez Wydawnictwo „Vocatio” – lata 1993-2008;
7. Biblia Edycji św. Pawła – 2008 r.;
8. Biblia ekumeniczna – wydanie w jednym tomie w 2017 r.;
9. przekład Nowego Testamentu (2000 r.) i Septuaginty (2013 r.) wykonany przez Remigiusza Popowskiego i od 2016 r. wydawany w jednym tomie jako Biblia Pierwszego Kościoła;
10. Biblia Ewangeliczna, przekład literacki w tłumaczeniu Piotra Zaremby i Anny Haning;
11. Biblia Ewangeliczna, przekład dosłowny – 2018 r.

W tym kontekście trzeba jeszcze wymienić wybiórczo projekty przekładowe i przekładowo-komentarzowe będące w trakcie realizacji: tzw. komentarz KUL-owski wydawany przez Pallottinum (obecnie oczekujemy na ostatni tom zawierający Księgę Mądrości Syracha), Biblię lubelską wychodzącą w tomach od 1991 r., „Nowy komentarz biblijny” ukazujący się od 2005 r., „Nowy przekład dynamiczny” całej Biblii przygotowywany przez Oficynę Wydawniczą „Vocatio” (Wydawnictwo NPD). Trwają również prace nad kolejną rewizją BT. Istnieją jeszcze wydania tłumaczenia samego Nowego Testamentu oraz poszczególnych ksiąg lub ich zbiorów, których wymienianie zajęłoby tu zbyt dużo miejsca. Jeśli jeszcze do tego imponującego zbioru dodamy przekłady dawne: średniowieczne, renesansowe oraz późniejsze, np. te z przełomu XIX i XX w. oraz z pierwszej połowy XX w., to okaże się, że jest to ogromny materiał badawczy, który domaga się dziś systematyzacji i syntezy przeprowadzonej z punktu widzenia różnych dyscyplin: językoznawstwa (w tym translatoryki), teologii, bibliografii, bibliologii, kulturoznawstwa i wielu innych. Warto więc w tym kontekście podejmować studia natury teoretycznej, których

celem jest opracowanie zjawiska polskiego edytorstwa biblijnego oraz jego znaczenia dla chrześcijaństwa w Polsce i szeroko pojętej kultury. Taki właśnie cel stawia sobie realizowany na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu projekt „Biblia Polonorum”². W tę strategię badawczą wpisuje się również niniejszy artykuł poświęcony problematyce organizacji prac przekładowych Biblii.

Różniące się między sobą metody organizacji prac translatorskich zostaną tu pokazane na przykładzie dwóch najpopularniejszych polskich tłumaczeń z XX wieku: Biblii Tysiąclecia – przekładu dokonanego przez katolików oraz Biblii warszawskiej – najpopularniejszego dziś przekładu protestanckiego. Obydwa przekłady są rezultatem pracy zespołów tłumaczy, literatów oraz niezależnych ekspertów, jednak różnią się zasadniczo pod względem koncepcji i organizacji prac przekładowych. Porównując obie metody warto postawić pytania: Jakie skutki w samym tekście tłumaczenia pozostawia każda z tych metod? Czy wybór metody ma znaczenie (a jeśli tak, to jakie) dla określenia pewnych elementów bibliograficznych danych przekładów, szczególnie ich autorstwa?

Jeśli chodzi o publikacje na ten temat, to swoją monografię opracowaną na podstawie zachowanych archiwaliów posiada tylko BT (Pietkiewicz 2015). Niestety, do tej pory historia BWarsz nie spotkała się z zainteresowaniem badaczy i jest słabo znana, a w pewnych aspektach nawet zupełnie nieznana. Materiały źródłowe do historii tego przekładu były do tej pory również nieznane, gdyż nikt ich nie opracował i nie udostępnił. Do 2016 r. spoczywały one w archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce, zostały jednak odnalezione i są opracowywane w ramach projektu „Biblia Polonorum”. W związku z tym część udostępnionych niżej informacji oraz przykładów tłumaczeń pochodzących z różnych etapów

² Do tej pory ukazało się już szereg artykułów prezentujących wyniki badań pozyskane w ramach tego projektu oraz dwa tomy opracowań monograficznych historii biblii w języku polskim (Pietkiewicz 2015; Pietkiewicz 2016a).

prac komisji stanowi pionierską próbę, na razie fragmentarycznego opracowania historii BWarsz³.

W niniejszym artykule autor dokona najpierw przeglądu dotychczas stosowanych metod organizacji prac przekładowych Biblii na język polski, następnie przypomni znane fakty dotyczące organizacji prac nad tłumaczeniem BT, w dalszej kolejności zaprezentuje metodę pracy przyjętą przez tłumaczy BWarsz. W zakończeniu przedstawi wnioski natury ogólnej wynikające z porównania metod zastosowanych w obu przypadkach i ich znaczenia dla samego przekładu, jego identyfikacji bibliograficznej i funkcjonowania w społeczeństwie.

1. Organizacja prac przekładowych Biblii na język polski do połowy XX w.

Zanim zostaną zaprezentowane i porównane metody organizacji prac przekładowych BT i BWarsz, warto zbadać w jaki sposób dawniej tłumaczono Biblię na język polski. Pozwoli to na bardziej wyraźne określenie problematyki badawczej oraz umożliwi ukazanie nowatorskiego charakteru BT i BWarsz. Jako przykład niech posłużą wybrane przekłady oraz ich rewizje, które były używane przed ukazaniem się BT i BWarsz.

Najstarszym wydaniem drukiem tłumaczeniem Nowego Testamentu na język polski był luterński Nowy Testament królewiecki, który ukazywał się w częściach w pruskim Królewcu od 1551 r. do 1553 r. Jeśli chodzi o przekład, to był on dziełem jednego człowieka: Stanisława Murzynowskiego (ok. 1528-1553). Jednak wśród badaczy toczy się dyskusja, czy było to jego własne tłumaczenie, czy też dokonał on na podstawie

³ Dokumenty odnalezione w archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce zostały opatrzone własnymi sygnaturami według metody opracowanej przez R. Pietkiewicza (Pietkiewicz 2015, 34-36). Są one obecnie gromadzone i opracowywane przez R. Pietkiewicza i J. Żaka w ramach projektu „Biblia Polonorum”. Na temat historii BWarsz J. Żak przygotowuje rozprawę doktorską pt. „Biblia warszawska w tradycji polskiego edytorstwa biblijnego”. Jak na razie w dostępnej literaturze istnieje tylko jedno opracowanie dotyczące historii tego tłumaczenia (Żak 2018).

greckiego oryginału rewizji i uwspółcześnienia jakiegoś średniowiecznego rękopiśmiennego tłumaczenia (zob. Rothe 2008; Łuczak 2001).

Podobnie ma się sprawa z katolickim Nowym Testamentem krakowskim (Kraków 1556) i katolicką Biblią Leopolicy (Kraków 1561, 1575/1577) – najprawdopodobniej były to teksty średniowieczne, inne niż ewentualna podstawa Nowego Testamentu królewieckiego, poprawione i przygotowane do druku odpowiednio przez Marcina Bielskiego (1495-1575) (Brückner 1903, 71-89; Warmiński 1906, 281-282; Górski 1958, 199-202) i przez Jana Nicza Leopolitę (1523-1572) (Pietkiewicz 2016a, 364).

Pierwszym przekładem Biblii na język polski dokonany przez zespół tłumaczy była Biblia brzeska (Brześć Litewski 1563). Jest to przekład ewangelicko-reformowany. W literaturze można znaleźć szereg nazwisk osób, które typuje się na tłumaczy tej Biblii, ale w świetle najnowszych badań grono to zostało uszczuplone do zaledwie kilku osób. Do ścisłego grona tłumaczy należeli: Grzegorz Orszak (1520-1567), Jakub Lubelczyk (1530-1563), Jerzy Szoman (ok. 1526-1591), Pierre Statorius (ok. 1530-1591), Jean Thénaud (?-1582). Pomocą w pracach przekładowych mogli służyć również biegli w językach biblijnych: Jan Łaski (1499-1560), Andrzej Trzeciecki młodszy (ok. 1530-1584), Szymon Zacjusz (ok. 1507-1591) i Francesco Stancaro (1501-1574)⁴. Dostępne źródła pozwalają tylko bardzo ogólnie ustalić, w jaki sposób pracował ten zespół. Tekst w języku polskim przygotowywali Polacy: Orszak, Lubelczyk i Szoman, być może z pomocą Łaskiego, Trzecieckiego i Zacjusza. Francuzi (Statorius i Thénaud) i prawdopodobnie w jakimś stopniu również Stancaro,

⁴ Bardzo długą listę tłumaczy Biblii podaje wykonana w XVII w. rękopiśmienna notatka umieszczona na odwrocie karty przedtytułowej egz. z Biblioteki Narodowej w Paryżu (sygn. Rès. 458). Lista zawiera, oprócz osób wymienionych wyżej, następujące nazwiska: Grzegorz Paweł z Brzezin (ok. 1525-1591), Jan Utenhove (1516-1566), Marcin Krowicki (ok. 1501-1573), Franciszek Lismanin (1504-1566), Giorgio Biandrata (ok. 1515/1516-1588), Gianpaolo Alciati (1515-1573), Aleksander Vitrelin (?-ok. 1586), Piotr Brelius (XVI w.), Bernardino Ochino (1487-1564). Na temat weryfikacji i redukcji liczby tłumaczy zob.: Leszczyński 2013, 67-77; Pietkiewicz 2016a, 388-389.

dobrze znający języki biblijne, służyli swoją wiedzą filologiczną i teologiczną, wyjaśniając znaczenie trudniejszych słów i wyrażeń (szerzej zob. Pietkiewicz 2016a, 388-389 – tu też przytoczono źródła). Dziś raczej nie da się ustalić, czy pierwotna wersja tłumaczenia była przygotowywana przez poszczególnych tłumaczy, czy zespołowo. Nic też pewnego nie da się stwierdzić w sprawie organizacji ewentualnych rewizji pierwotnego tłumaczenia. Nie wiadomo również, kto ostatecznie decydował o kształcie tekstu, który oddawano do druku.

Prace przekładowe antytyrynitarianina Szymona Budnego (1530-1593), na czele z tzw. Biblią nieświeską z 1572 r., są dziełem jednej osoby. Należy jednak zaznaczyć, że początkowo Budny pracował w zespole wraz z braćmi Kawieczynskimi: Maciejem (?-1572), Hektorem i Albrechtem, z którymi porównywał tekst Biblii brzeskiej z wersjami oryginalnymi i niemieckim przekładem Lutera. Jednak z powodów dogmatycznych porzucił pracę zespołową i podjął się samodzielnego tłumaczenia (szerzej zob. Pietkiewicz 2014; Pietkiewicz 2016a, 412-422). Pracą indywidualną jest również Nowy Testament przełożony przez brata polskiego Marcina Czechowica (1532-1613) i wydany w Krakowie w 1577 r. (wyd. 2 w 1594 r.) (zob. Pietkiewicz 2016a, 441).

Jeśli chodzi o prace tłumaczeniowe Jakuba Wujka (1541-1597), to mają one również charakter indywidualny. Dotyczy to jednak tylko druków wydanych za jego życia, a więc Nowego Testamentu z 1593 r., Psalterza z 1594 r. oraz drugiego wydania Nowego Testamentu z 1594 r. Co prawda teksty te były, zgodnie z ówczesnymi wymogami kościelnymi, poddane cenzurze i przebadane przez powołany w tym celu zespół jezuitów, jednak to sam Wujek czuwał nad wydaniem tych pozycji i miał wpływ na ostateczny kształt tekstu oddawanego do druku. Inaczej miała się jednak sprawa z wydaniem całej Biblii z 1599 r., która ukazała się po śmierci tłumacza. Jej tekst został zrewidowany przez komisję pięciu jezuitów: Justusa Raba (1543-1612), Jana Branta (1554-1602), Marcina Łaszczka (1551-1615), Adriana Radzimińskiego (1557-1615), Stanisława Grodzickiego (1541-1613). Pojawia się tu więc element zespołowej pracy

nad przekładem bez udziału samego tłumacza. Niewątpliwie praca komisji znacząco wpłynęła na ostateczną postać tekstu (zob. Frankowski 1993, 16-17). Jasnym jest, że o ostatecznej postaci tekstu decydował tu zespół a nie jeden tłumacz. Źródła podają, że członkowie komisji rewidowali tekst w Poznaniu od sierpnia 1597 r. do maja 1598 r.⁵ Ostatnio w badaniach nad biblijnymi drukami Wujka pojawiło się kilka ciekawych odkryć. Młodzi badacze tych wydań wykazali, że przynajmniej jeśli chodzi o komentarz do tekstu biblijnego, Wujek nie był samodzielny, ale dokonał zręcznej kompilacji kilku źródeł, na czele z angielskim Nowym Testamentem z Rheims i „*Disputationes de controversiis Christianae Fidei*” Roberta Bellarmina. W związku z tymi odkryciami pojawił się ciekawy problem badawczy: Czy Wujek znał język angielski, czy też

⁵ W kronice kolegium poznańskiego czytamy: „Nec parum honoris addit Collegio censura Bibliorum a P. Wuieco hoc anno pie defuncto, versorum in Polonicam linguam. Erat hic labor a P. Provinciali tribus patribus designatis, qui integro anno magno studio et industria fuit absolutus” (Rękopis Biblioteki Jagiellońskiej, Nr 5198, Annales Collegii Posnaniensis, t. I, f. 39, Annus 1598, za Drzymała 1951, 78). W biogramie Raba napisanym po jego śmierci: „Cum etiam his omnibus, linguae hebraeae peritia accessisset, egregiam operam suam in versione Bibliorum Polonicorum praestitit, ei enim et P. Stanislae Grodicio, P. Adriano Radzimiński, P. Ioanni Branto revisio huius versionis, post mortem P. Iacobi Wuieci commissae erat” (Wielewicki 1889, 64). Kolejne źródła podają: „Post mortem vero eius [tzn. Wujka – przyp. RP] ex Congregatione Provinciali hoc anno [tzn. 1597 – przyp. RP] in Augusto celebrata 5 Patres Theologi nempe Stanislaus Grodzicki, Adrianus Radziszewski [sic! w rzeczywistości: Radzimiński – przyp. RP], Iustus Rabus, Ioannes Brantus, Martinus Lascius designati erant, qui eius versionem reviderent. Itaque Posnaniae praedicti patres, dum semestri [tzn. sześć miesięcy – przyp. RP] spatio accurate Bibliam praedictam recognoscunt iuxta praescriptum Concilii Tridentini, et eandem edi posse ac debere significant, liberalissimi Principis Stanislai Karnkowi, Fundatoris Collegii Calisiensis, Archiepiscopi Gnesnensis impensa edita sunt magno fructu omnium Cracoviae anno 1599, 25 Augusti, ut suo loco videbimus” (Wielewicki 1881, 238-239). W tym miejscu należy zaznaczyć pewną nieścisłość, która pojawia się w źródłach dotyczących chronologii prac komisji. Popłatek usiłując pogodzić źródła, napisał: „trzech pracowało w Poznaniu przez cały rok, a całość komisji w liczbie 5 osób przez pół roku”. Według tej hipotezy prace nad rewizją przekładu musiałyby trwać przynajmniej półtora roku. Wiadomo jednak, że komisja została wyznaczona w sierpniu 1597 r. i zakończyła swoją pracę w maju 1598 r., co daje łącznie dziewięć miesięcy (zob. Popłatek 1951, 65; Drzymała 1951, 78; Natoński 1987, 87).

korzystał z pomocy tłumacza? A może nad ostateczną redakcją Wujkowych komentowanych przekładów biblijnych (przynajmniej w fazie sporządzania rękopisu) pracował kierowany przez niego niewielki zespół? Może dalsze badania prac Wujka przyniosą jednoznaczne odpowiedzi na te pytania, co mogłoby rzucić nowe światło na metodę pracy Wujka, przynajmniej jeśli chodzi o przygotowanie powiązanego z tekstem biblijnym komentarza (zob. Nicko-Stępień 2018; Rubik 2018, 235-250).

Rezultatem zespołowej pracy jest tzw. Nowy Testament rakowski wydany przez braci polskich w Rakowie w 1606 r. (wyd. 2 w 1620). W skład tego zespołu weszło trzech socynian: Walenty Szmalc (1572-1622), Hieronim Moskorzowski (1560-1625) i Jan Licinius Namysłowski (?-po 1633). Zespół ten dokonał korekty Nowego Testamentu Czechowica w oparciu o tekst grecki ustalany na podstawie własnej krytyki tekstu, dając przy tym tłumaczenie bardziej literalne w stosunku do tekstu greckiego z zachowaniem jego socyniańskiego charakteru. Dokładnie jednak nie wiadomo, jak wyglądała praca tej komisji. W przedmowie do pierwszego wydania tłumacze mówią o swojej pracy w pierwszej osobie liczby mnogiej, co podkreśla zespołowy charakter tłumaczenia (zob. Pietkiewicz 2016a, 480-484).

Okolo 1600 r. własnego tłumaczenia Biblii na język polski dokonał ewangelik reformowany Marcin Janicki. Jednak ze względu na doniosłość przedsięwzięcia, jakim miał być nowy protestancki przekład Biblii, kolejne synody ewangelickie nakazywały dokładną rewizję tekstu przez powoływane w tym celu komisje teologów złożone z ewangelików reformowanych i braci czeskich. Komisja powołana w 1603 r. miała się składać aż z sześciu osób i miała być podzielona na dwie części: dla rewizji Starego i Nowego Testamentu. Starym Testamentem mieli się zajmować ewangelicy reformowani: Franciszek Stankar młodszy (1562-1621), Baltazar Krośniewicz (?-1624), Andrzej Strażnicki oraz brat czeski Marcin Gracjan (1568-1629). Nowy Testament mieli rewidować: ewangelik Daniel Mikołajewski (1560-1633) i brat czeski Jan Turnowski (1567-1629). Ostatecznie w Gdańsku w 1606 r. ukazał się tylko Nowy

Testament (tzw. Nowy Testament gdański) przejrzany i poprawiony przez Mikołajewskiego i Turnowskiego. Nie wiadomo jednak, jakie poprawki wprowadzili oni do pracy Janickiego, gdyż jego rękopis się nie zachował. Tekst Starego Testamentu opracowany tą samą metodą nigdy się nie ukazał. Z powodu odwlekania się terminu zakończenia prac nad Starym Testamentem w 1613 r. konwokacja generalna w Bełżycach poleciła Mikołajewskiemu poprawienie Biblii brzeskiej na podstawie wersji oryginalnych. Ukoronowaniem jego prac była Biblia gdańska z 1632 r., która jednak stanowiła nie poprawioną Biblię brzeską, ale nowy przekład, którego relacja do przekładu Janickiego jest dziś nie do ustalenia (zob. Pietkiewicz 2016a, 490-491, 498-499).

Po okresie renesansu tak bogatym w nowe przekłady Pisma Świętego nastąpił w tej materii zastój trwający prawie 250 lat. Kolejną wersją Nowego Testamentu, tym razem nie tłumaczoną na nowo, ale zrewidowaną i uwspółcześnioną, był tzw. Nowy Testament warszawski, który został opracowany komisyjnie, mając za punkt wyjścia Biblię gdańską. Komisja rewizyjna powstała w Warszawie ok. 1870 r. pod patronatem warszawskiego oddziału Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego. Kierował nią luteranin Karol Gustaw Manitius (1823-1904), a w jej skład wchodził: August Karol Diehl (1837-1908) – ewangelik reformowany, Vieweger⁶ – dyrektor warszawskiego oddziału Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego, polonista Jan Teodor Wibultowicz Papłoński (1819-1885), a od 1878 r. również filolog Wilhelm Fecht (zm. 1896). Praca komisji polegała na wspólnej lekturze Nowego Testamentu, w czasie której wprowadzano odpowiednie poprawki, co zajęło ok. 6-7 lat pracy (Manitius 1902). Wydanie drukowane tej pracy ukazało się w Wiedniu w 1881 r.

Również po stronie katolickiej podejmowano próby modernizacji Biblii Wujka. Do autorskich projektów modernizacyjnych należała

⁶ Nie udało się ustalić więcej szczegółów na temat tej osoby. Peter Nicholson (2018, 71-72) podaje alternatywną wersję nazwiska dyrektora (W. Fiehweger) i twierdzi, że był on katolikiem..

praca Antoniego Szlagowskiego (1864-1956), która po raz pierwszy ukazała się drukiem w Warszawie w 1900 r. (tylko Nowy Testament). Kolejne modernizacje różnych części Biblii były wykonywane przez Józefa Kruszyńskiego (1877-1953) (wyd. od 1907 r.), Alfreda Webera (1835-1914) (wyd. od 1909 r.), Edwarda Górskiego (1888-1973) (wyd. od 1915 r.) oraz anonimowego modernizatora z kręgów Biblioteki kórnickiej (wyd. od 1909 r.). Wszystkie te projekty były wykonywane jednoosobowo (Pietkiewicz 2015, 79).

W pierwszej połowie XX w. na polecenie biskupów polskich dokonano również zbiorowej modernizacji prawie całej Biblii Wujka. Prace modernizacyjne i edytorskie tej tzw. Biblii poznańskiej I, powierzono Księgarni św. Wojciecha w Poznaniu. Dzieło to (bez tomu szóstego zawierającego listy Nowego Testamentu i Apokalipsę) ukazało się w pięciu tomach w latach 1926-1932. Nad projektem pracował następujący zespół polskich biblistów katolickich: Józef Archutowski (1879-1944), Władysław Hozakowski (1869-1934), Józef Kruszyński, Wilhelm Michalski (1879-1943), Franciszek Rosłaniec (1889-1942), Piotr Stach (1886-1961), Władysław Szczepański (1877-1927), Walenty Prokulski (1888-1968). Osoby te pracowały indywidualnie nad poszczególnymi częściami Biblii. Niestety, pośpiech w realizacji projektu uniemożliwił spotkania zespołu i wypracowanie jednolitych zasad modernizacji, co przyniosło w rezultacie tekst językowo i terminologicznie niejednorodny (Pietkiewicz 2015, 79-80).

Kolejna próba zespołowej modernizacji Biblii Wujka została przeprowadzona przez polskich jezuitów. Tu również rozdzielono pracę na poszczególne osoby. Nad Starym Testamentem pracował Stanisław Styś (1896-1959), a nad Nowym Jan Kanty Rostworowski (1876-1963). Pierwsze wydanie całej Biblii, zwanej Biblią krakowską lub Biblią jezuicką, ukazało się w Krakowie w 1935 r. Ze względu na znaczące braki w modernizacji Nowego Testamentu tekst ten był jeszcze poprawiany przez Ludwika Semkowskiego (1891-1977), Walentego Prokulskiego, Mariana Morawskiego (1881-1940), Józefa Andrasza (1891-1963)

i Władysława Lohna (1889-1961). Wydanie poprawione ukazało się w 1962 r. (Pietkiewicz 2015, 80).

W pierwszej połowie XX w. podjęto również próby ponownego tłumaczenia części Biblii na język polski. Przekładów tych dokonywano zarówno z Wulgaty (np. Nowy Testament w tłumaczeniu Eugeniusza Dąbrowskiego – 1947 r.), jak i z tekstów oryginalnych (np. Nowy Testament w tłumaczeniu Eugeniusza Dąbrowskiego – 1961 r., Nowy Testament w tłumaczeniu Seweryna Kowalskiego – 1957 r.). Większość projektów z tego okresu miała charakter indywidualny (Pietkiewicz 2015, 81-82).

W 1937 r. wśród biblistów katolickich narodził się pomysł sporządzenia nowego przekładu całej Biblii z języków oryginalnych. Inicjatywa ta była szeroko omawiana na pierwszym Zjeździe Biblistów Polskich (Kraków, 31 marca – 1 kwietnia 1937 r.). Projekt miał być realizowany zespołowo i był pomyślany jako wspólne dzieło jak najszerzego grona polskich biblistów katolickich. Takie planowanie organizacji prac wiązało się z przekonaniem, że już w pierwszej połowie XX w. ze względu na rozwój nauk biblijnych – dzieło przekładu całej Biblii z języków oryginalnych oraz zaopatrzenie jej w komentarze przekraczało możliwości jednej osoby, a nawet niewielkiego zespołu biblistów. Podczas zjazdu zawiązano komitet redakcyjny w składzie: Józef Archutowski, Piotr Stach, Józef Kruszyński, Witold Gronkowski (1900-1964). Utworzono również dwa podkomitety: dla przekładu Starego Testamentu w składzie: Józef Archutowski (1879-1944), Aleksy Klawek (1890-1969), Stanisław Styś, Witold Gronkowski, Jan Mazerski (1901-1944); oraz dla Nowego Testamentu: Piotr Stach (1886-1961), Franciszek Rosłaniec (1889-1942), Seweryn Kowalski (1890-1956), Eugeniusz Dąbrowski (1901-1970), Faustyn Bogaczewicz (1902-1984). Zadanie tych zespołów miało być następujące: opracowanie szczegółowego planu wydawnictwa, opracowanie uwag praktycznych i wskazań szczegółowych o sposobie przekładania (np. system transkrypcyjny) oraz zadbanie o dokładność i jednolitość tłumaczenia, co nie było łatwe ze względu na zespołowy charakter pracy. Planowana edycja miała być zaopatrzona w obszerny

praktyczno-naukowy komentarz na wzór niemieckiej *Bonner Bibel* i miała liczyć ok. 15-16 tomów po ok. 600 stron każdy. Czas realizacji tego zamierzenia oszacowano wstępnie na co najmniej 10 lat. Jeszcze podczas zjazdu do pracy nad nowym przekładem zgłosili się prawie wszyscy jego uczestnicy (w zjeździe wzięło udział 31 biblistów z 16 różnych ośrodków), tak że zostały przydzielone poszczególnym tłumaczom wszystkie księgi Nowego Testamentu oraz większa część ksiąg Starego Testamentu. Niestety, wojna uniemożliwiła realizację tego projektu (Archutowski 1937; Gronkowski 1937; Stach 1937).

Po powyższej prezentacji warto dokonać syntezy i pewnych uogólnień dotyczących organizacji prac przekładowych i modernizacyjnych Biblii. Można tu wyróżnić dwie podstawowe metody: indywidualną i zespołową.

Metoda indywidualna polega na tym, że za całość przekładu odpowiada jedna osoba – autor przekładu lub jego modernizator. Do tej grupy należy zaliczyć Biblię Leopoldy, Nowy Testament krakowski, Nowy Testament królewiecki, prace przekładowe Szymona Budnego, Nowy Testament Czechowica, przekłady Wujka wydane za jego życia, Biblię gdańską, prace modernizacyjne Szlagowskiego, Kruszyńskiego, Webera i Górskiego, Nowy Testament Dąbrowskiego (zarówno przekład z łaciny, jak i z greki), Nowy Testament Kowalskiego.

Metoda zespołowa polega na tym, że odpowiedzialność za ostateczny kształt tekstu ponosi zespół. W ramach metody zespołowej można wyróżnić dwa sposoby organizacji prac:

- Metodę zespołowo-autorską. W tej metodzie odpowiedzialność za tekst danej księgi ponosi autor tłumaczenia, uwzględniając wytyczne i poprawki odpowiednich komisji. Tu można zaliczyć, choć z pewnymi zastrzeżeniami, Biblię poznańską I i Biblię krakowską – oczywiście jeśli chodzi o organizację prac modernizacyjnych. Klasycznym przykładem tego sposobu organizacji miał być planowany w 1937 r. nowy katolicki przekład całej Biblii.

- Metodę zespołowo-komisijną. W tej metodzie ostateczną odpowiedzialność za tekst ponosi pracująca razem komisja dokonująca przekładu lub modernizacji tekstu podczas wielu wspólnych posiedzeń. Podczas kolejnych sesji tekst jest wspólnie czytany i poprawiany werset po wersecie. Działanie tym sposobem jest możliwe, gdy członkowie zespołu mieszkają blisko siebie, gdyż wymaga on bardzo wielu spotkań komisji. Być może w taki właśnie sposób pracowali tłumacze Biblii brzeskiej, którzy przez dłuższy okres mieszkali wspólnie w Pińczowie. Zapewne w ten sposób, jezuicka komisja przebywająca przez blisko rok w Poznaniu, dokonała rewizji Biblii Wujka z 1599 r. Tu należy zaliczyć także Nowy Testament rakowski i być może Nowy Testament gdański. Klasycznym przykładem zastosowania tej metody jest Nowy Testament warszawski z 1881 r.

Po tym rysie historycznym i próbie wstępnej systematyzacji metod organizacji prac przekładowych można przejść do omówienia organizacji prac nad BT i BWarsz.

2. Biblia Tysiąclecia i metoda zespołowo-autorska⁷

Pomysł nowego tłumaczenia Biblii na język polski zrodził się w 1958 r. w opactwie benedyktyńskim w Tyńcu. Starszyzna tyniecka zleciła Augustynowi Jankowskiemu organizację prac przekładowych (Pietkiewicz 2016b, 148-157). Od samego początku BT była pomyślana jako dzieło zbiorowe jak najszerzego grona biblistów polskich. Nad BT 1 pracowały następujące zespoły:

1. Zespół tłumaczy liczący ostatecznie trzydzieści dziewięć osób (nie licząc grona benedyktynów, którzy wspólnie przetłumaczyli Psalterz).
2. Zespół rewizyjny złożony z dwunastu biblistów, którzy porównywali dostarczone im teksty z wersjami oryginalnymi oraz

⁷ Zob. Pietkiewicz 2015, 112-129, 183-186, 214-221, 233-241.

zgłaszali poprawki merytoryczne do samego przekładu i przypisów.

3. Tynieckie kolegium redakcyjne składające się z jedenastu osób kierowanych przez Augustyna Jankowskiego. Grono to na równi z kolegium rewizyjnym zajmowało się porównywaniem tekstów z wersjami oryginalnymi, weryfikowaniem stosowania przez tłumaczy ogólnych wytycznych, wstępną korektą stylistyczną oraz ujednolicaniem przekładu pod względem ortografii i typografii.
4. Zespół korekty literackiej składał się z sześciu osób i dbał o stroinę językową tłumaczenia.

Jankowski opracował ramowy regulamin współpracy wyznaczający drogę, którą musiał przejść każdy z tekstów. Najpierw tynieckie kolegium redakcyjne miało przygotować dla tłumaczy ogólne wytyczne. Następnie tłumacz sporządzał tekst przekładu. Tynieckie kolegium redakcyjne miało sprawdzić poprawność realizacji wytycznych przez tłumacza i przekazać maszynopis do jednego z członków zespołu rewizyjnego, który nanosił uwagi i poprawki natury merytorycznej. Tak przygotowany tekst trafiał do jednego z członków zespołu korekty literackiej w celu rewizji pod kątem językowym. Tekst z uwagami merytorycznymi i językowymi powracał do tynieckiego kolegium redakcyjnego, które oceniało propozycje tych poprawek. Następnie wszystkie uwagi przekazywano tłumaczowi ustalającemu ostateczną wersję tekstu, po czym sporządzano czystopis danej księgi, który były jeszcze raz czytany przez kogoś z tynieckiego kolegium redakcyjnego i przekazywany do Pallottinum (Bardecki, Jankowski 1969, 1; Jankowski 1972, 40). Należy zauważyć, że na każdym etapie pracy nad tekstem, zapewne poza nielicznymi wyjątkami wymagającymi szerszych konsultacji, znajdował się on w ręku jednej osoby z danego zespołu. Nie stosowano więc metody wspólnej, komisyjnej lektury werset po wersecie.

W tym miejscu należy poświęcić nieco miejsca ogólnym wytycznym przygotowywanym przez tynieckie kolegium redakcyjne. Każdy przekład Biblii musi opierać się na pewnych założeniach wstępnych, które

mają zagwarantować jednolitość dzieła. W sposób szczególny dotyczy to prac zespołowych. Wydaje się, że w przypadku BT 1 ograniczały się one do kilku bardzo ogólnych zasad, jak np. wskazanie konkretnych wydań tekstów oryginalnych jako podstawy tłumaczenia, stosowanie współczesnej polszczyzny, określenia podstawowych zasad organizacji pracy, cyrkulacji maszynopisów pomiędzy kolejnymi zespołami (ramowy regulamin współpracy). W każdym razie w przebadanych archiwach nie znaleziono żadnego systematycznie opracowanego dokumentu z takimi założeniami. Być może część tych zasad była przekazywana tłumaczom i członkom innych zespołów ustnie. Tłumacze nie otrzymali więc szczególnych wskazań dotyczących tak fundamentalnych problemów jak np. transkrypcja nazw własnych, ortografii obcych słów, pisowni małymi i wielkimi literami itd. Był to niewątpliwie słaby punkt organizacji prac nad BT 1, co później odbiło się na jednolitości i jakości jej tekstu⁸.

Kto ostatecznie ponosił odpowiedzialność za finalną postać tekstu? Ramowy regulamin współpracy wskazuje tu jednoznacznie na tłumacza, który podejmował ostateczne decyzje, oczywiście po rozważeniu i ewentualnym uwzględnieniu wszystkich uwag zgłoszonych przez poszczególne zespoły. I to właśnie w tym znaczeniu „członkowie komitetu rewizyjnego ponoszą [...] razem z tłumaczami odpowiedzialność za tekst przekładu” (Bardecki, Jankowski 1969, 1). Autorska odpowiedzialność za ostateczną formę tekstu była świadomym założeniem przyjętym przez Jankowskiego i jego współpracowników, o czym świadczą słowa redaktora naukowego BT:

Staraliśmy się pilnie przestrzegać zasady, że ostateczną odpowiedzialność merytoryczną za tekst przekładu ponosi każdy z tłumaczy, nie zaś

⁸ Sam Jankowski na pytanie o wytyczne dotyczące terminologii odpowiedział w następujący sposób: „Nie, na początku wytycznych nie było i to na początku na nas się zemściło. Dlatego między poszczególnymi wydaniem w zakresie terminologii jest duża różnica. Po tym, jak mi zwrócono uwagę, że są terminy te same inaczej przełożone, ja po tym wyrównałem to. Uczyliśmy się na błędach” (BT/Inne/Wywiady/Wywiad_J_1999-11-06_s2, pytanie 13).

redakcja. Krytycy nasi i recenzenci nie zawsze zdawali sobie sprawę z tego, że mimo podobieństwa słów, „redaktor” nie jest „dyktatorem”, i obwiniali redakcję tyńiecką o rzeczowe mankamenty przekładu, częściej tylko o estetyczne (Jankowski 1972, 40).

Jeśli chodzi o uwagi członków zespołu korekty literackiej, to Jankowski ocenił, że byli oni „bardzo powściągliwi i uwag było niewiele” (Haberny, Jankowski 1997, 57). Z przeprowadzonej tu analizy organizacji prac nad BT 1 wynika jednoznacznie, iż stanowi ona klasyczny przykład metody zespołowo-autorskiej. Niestety, nie można dziś pokazać na przykładach procesu powstawania tekstu BT 1, ponieważ nie udało się odnaleźć maszynopisów poszczególnych ksiąg z poprawkami zespołów. Najprawdopodobniej po zakończeniu prac zostały one zniszczone.

Pierwsze wydanie BT ukazało się 2 sierpnia 1965 r., ale ze względu na liczne wady tekstu jeszcze tego samego roku redakcja naukowa podjęła decyzję o przygotowaniu drugiego, poprawionego wydania, które ukazało się pod koniec 1971 r. lub na początku 1972 r. W pracach nad BT 2 pracowały cztery zespoły⁹:

1. Zespół rewizyjny złożony z kilku biblistów, którzy mieli przejrzeć rozdzielone między siebie części Biblii i zgłosić propozycje zmian. Na skutek różnych trudności organizacyjnych wydawca zrezygnował z podawania nazwisk rewizorów na kartach redakcyjnych BT 2.
2. Redakcja naukowa, której przewodniczył Jankowski, z tym że rozdzielono pracę nad Starym i Nowym Testamentem, wyznaczając dwóch współredaktorów: Lecha Stachowiaka (dla Starego Testamentu) i Kazimierza Romaniuka (dla Nowego Testamentu). Ze względu na dużą ilość poprawek zgłaszanych przez zespół rewizyjny postanowiono, że o wprowadzaniu korekt nie będą

⁹ Nazwiska członków tych zespołów (oprócz zespołu rewizyjnego) zamieszczono na stronach redakcyjnych BT 2. Nazwiska członków zespołu rewizyjnego dla Nowego Testamentu widnieją tylko na stronach redakcyjnych wyd. 2 Nowego Testamentu z 1969 r.

decydowali autorzy przekładów, ale redaktorzy naukowi.

3. Zespół korekty literackiej złożony z czterech osób. Praca zespołu była podobna jak przy BT 1.
4. Tynieckie kolegium adiustacyjne złożone z sześciu benedyktynów.

Należy w tym miejscu podkreślić, że organizacja prac nad BT 2 ograniczyła decyzyjność autorów przekładów w sprawie ostatecznego kształtu tłumaczonych przez nich ksiąg. Autorzy zostali zachęcani do zgłoszenia własnych poprawek w terminie do 10 grudnia 1966 r. i mieli otrzymać teksty dopiero po ich złamaniu w szpalty, aby wyrazić swoją końcową opinię. W tym momencie główną odpowiedzialność za ostateczny kształt tekstu przejęli członkowie redakcji naukowej. To zjawisko będzie się pogłębiało przy kolejnych wydaniach, gdy wraz z upływem czasu będą umierać tłumacze ksiąg. Warto także zauważyć, że nadal zachowano autorską formę pracy nad tekstem, co oznacza, że jego partie były przydzielane poszczególnym osobom z kolejnych zespołów (za daną księgę odpowiadała jedna osoba z danego zespołu).

Podobnie jak poprzednio, jeszcze w czasie druku BT 2 redakcja naukowa podjęła decyzję o kontynuacji prac nad BT, przygotowując jej trzecie wydanie¹⁰, które ukazało się w grudniu 1980 r. Prace rewizyjne rozpoczęły się jesienią 1974 r. Tym razem organizacja prac ograniczyła się do wymiany uwag między redakcją naukową a tłumaczami. Redaktorzy naukowi (Jankowski, Stachowiak i Romaniuk) przygotowywali listę poprawek i przesyłali ją do akceptacji żyjącym jeszcze tłumaczom. Dużo pracy wymagała również wymuszona przez dekret Wyszyńskiego zamiana imienia Bożego „Jahwe” na określenia „Pan” lub „Pan Bóg”¹¹, co redakcja naukowa wzięła na siebie wraz z redaktorami Pallottinum. Ponownie da się zaobserwować zjawisko przenoszenia odpowiedzialności za ostateczną formę tekstu na redaktorów naukowych. W pracach nad

¹⁰ BT 4 fotograficznym przedrukiem BT 3.

¹¹ BT/K/1976-02-23_Wyszyński-J.

BT 3 tłumacze nie zgłaszali swoich uwag, ale otrzymali przygotowany przez redaktorów wykaz poprawek do akceptacji. Warto też zaznaczyć, że w momencie rozpoczęcia prac rewizyjnych nie żyło już 6 spośród 39 tłumaczy BT 1, co w przeliczeniu na księgi biblijne oznacza, że redakcja podejmowała samodzielnie decyzje w sprawie rewizji 12 ksiąg.

Proces przenoszenia odpowiedzialności za ostateczną postać tekstu z tłumaczy na redaktorów naukowych postępował w przypadku prac nad BT 5, która ukazała się w 2000 r. W 1988 r. zastanawiając się nad koncepcją kolejnej rewizji BT, Stachowiak pisał do Jankowskiego: „Ze strony autorów przekładu nie należy się wiele spodziewać, bo nie wszyscy żyją, inni raczej nie są chętni do zmian”¹². W listopadzie 1988 r. podjęto decyzję o poszerzeniu redakcji naukowej o Ryszarda Rubinikiewicza (1939-2011) (dla Starego Testamentu) i Tomasza Hergesela (ur. 1943) (dla Nowego Testamentu). Oczywiście w momencie podjęcia prac rewizyjnych, czyli na początku 1989 r., tłumacze mieli możliwość zgłoszenia własnych poprawek, ale wypowiedź Stachowiaka każe przypuszczać, że nie były one liczne. Ponadto do początku 1989 r. zmarło już 13 tłumaczy, którzy przełożyli łącznie 27 ksiąg.

Obecnie (sierpień 2019 r.) pod naukową opieką Stowarzyszenia Biblistów Polskich prowadzone są prace nad kolejną rewizją BT w celu przygotowania jej szóstego wydania. Prace prowadzone są zespołowo podobnie jak przy poprzednich wydaniach, z tym że w rewizję zaangażowana jest większa liczba biblistów. Każdy z nich wziął odpowiedzialność za daną księgę lub kilka ksiąg. Na dzień dzisiejszy żyje jeszcze tylko dwóch tłumaczy BT 1 – Kazimierz Romaniuk (ur. 1927) oraz Stanisław Kur (ur. 1929), którzy ze względu na swój wiek nie mogą się zaangażować w rewizję tekstu. Żyje również członek poszerzonej redakcji BT 5 – Tomasz Hergesel, który ze względu na stan zdrowia również nie może brać udziału w pracach. W związku z tym odpowiedzialność za

¹² BT/K/1988-01-30_Stachowiak-J_s2.

ostateczną postać tekstu BT 6 przejęli w całości bibliści, którzy nie brali udziału w pierwszych pracach przekładowych oraz kolejnych rewizjach.

Na przykładzie BT, która została pierwotnie sporządzona przy pomocy metody zespołowo-autorskiej, można zaobserwować zjawisko ewolucji tekstu przekładu, która postępuje wraz z kolejnymi rewizjami. W ten sposób kolejne wersje BT coraz bardziej odchodziły od pierwotnego tłumaczenia, które wyszło w 1965 r. Ponadto odpowiedzialność za kolejne wydania BT w coraz większym stopniu przejęły zespoły rewizyjne zastępujące odchodzących lub niechętnych do dalszej współpracy autorów tłumaczeń. Aby zilustrować, w jaki sposób na przestrzeni 35 lat zmienił się tekst BT, warto porównać kilka fragmentów z różnych jej wydań.

Rdz 2,4b-7:

BT 1 – 1965 r.

4b. Gdy Jahwe Bóg stworzył ziemię i niebo,

5. nie było jeszcze żadnego krzewu polnego na ziemi ani żadna trawa polna jeszcze nie wzeszła – bo Jahwe Bóg nie zsyłał deszczu na ziemię i nie było człowieka, który by uprawiał ziemię

6. i rów kopał w ziemi, aby w ten sposób nawadniać całą powierzchnię gleby –

7. wtedy to Jahwe Bóg ulepił człowieka z prochu ziemi i tchnął w jego nozdrza tchnienie życia, wskutek czego stał się człowiek istotą żywą.

BT 5 – 2000 r.

4b. Gdy Pan Bóg uczynił ziemię i niebo,

5. nie było jeszcze żadnego krzewu polnego na ziemi ani żadna trawa polna jeszcze nie wzeszła – bo Pan Bóg nie zsyłał deszczu na ziemię i nie było człowieka, który by uprawiał ziemię,

6. a nurt [wody] wypływał z ziemi, aby w ten sposób nawodnić całą powierzchnię gleby –

7. wtedy to Pan Bóg ulepił człowieka z prochu ziemi i tchnął w jego nozdrza tchnienie życia, wskutek czego stał się człowiek istotą żywą.

Powyższy tekst w ciągu 35 lat uległ poważnym zmianom, które zostały wprowadzone bez konsultacji z Czesławem Jakubcem (1909-1993), autorem pierwszej wersji przekładu. Zmiana imion Bożych została dokonana w wyniku interwencji Wyszyńskiego, który taką potrzebę zakomunikował redakcji naukowej BT 23 lutego 1976 r. po konsultacjach z Konferencją Episkopatu Polski (zob. wyżej). Zmiany te pojawiły się

w druku w BT 3, a więc w 1980 r. Istotnej zmiany dokonano również w w. 6. Była ona wynikiem na nowo przeprowadzonej krytyki tekstu sprawiającej w tym miejscu egzegetom i tłumaczom wiele trudności. Zmiana ta pojawiła się w tekście dopiero w BT 5, a więc w 2000 r. i zapewne była wynikiem prac redakcji naukowej¹³.

Joz 5,13-15:

BT 1 – 1965 r.

13. Gdy Jozue przebywał blisko Jerycha, podniósł oczy i ujrzał przed sobą męża z mieczem dobytym w rękę. Jozue przystąpił doń i rzekł: „Czy jesteś z nami, czy też spośród naszych wrogów?”

14. A on odpowiedział: „Nie, gdyż jestem wodzem zastępów Jahwe i właśnie przybyłem”. Wtedy upadł Jozue na twarz, oddał mu pokłon i rzekł do niego: „Co rozkazuje pan mój swemu słudze?”

15. I rzekł wódz zastępów Jahwe do Jozuego: „Zdejm obuwie z nóg twoich, albowiem miejsce, na którym stoisz, jest święte”. I Jozue tak uczynił.

BT 5 – 2000 r.

13. Gdy Jozue przebywał blisko Jerycha, podniósł oczy i ujrzał przed sobą męża z mieczem dobytym w rękę. Jozue podszedł do niego i rzekł: „Czy jesteś po naszej stronie, czy też po stronie naszych wrogów?”

14. A on odpowiedział: «Nie, gdyż jestem wodzem zastępów Pańskich i właśnie przybyłem». Wtedy Jozue upadł twarzą na ziemię, oddał mu pokłon i rzekł do niego: „Co rozkazuje mój pan swemu słudze?”

15. Na to rzekł wódz zastępów Pańskich do Jozuego: „Zdejm obuwie z nóg twoich, albowiem miejsce, na którym stoisz, jest święte”. I Jozue tak uczynił.

We fragmencie z Joz 5 pojawiają się omówione już zmiany w terminologii imion Bożych. Rzucające się w oczy poprawki znajdują się w tłumaczeniu ostatniej części w. 13 oraz w drugiej części w. 14. Ponadto można zaobserwować proces odarchaizowania tekstu: „przystąpił doń” – „podszedł do niego” (w. 13); „pan mój” – „mój pan” (w. 14). Pozostawiono jednak „nóg twoich” w w. 15. Widoczne tu zmiany z pewnością nie były wprowadzone za wiedzą autora przekładu, Henryka Strąkowskiego, gdyż zmarł on 6 czerwca 1965 r., a więc jeszcze przed ukazaniem

¹³ Jakubiec zmarł 15.04.1993 r., a prace nad BT 5 rozpoczęły się w 1989 r. Mógł on więc zgłosić jakieś poprawki do tekstu. Jednak zachowana korespondencja z Jakubcem urywa się już w 1966 r. Wydaje się więc, że na przełomie lat 80-tych i 90-tych nie interweniował on w swój przekład.

się BT 1. Wszystkie poprawki są więc dziełem zespołów pracujących nad kolejnymi wydaniem BT.

Mk 1,12-20:

BT 1 – 1965 r.

12. A zaraz potem Duch wyprowadził Go na pustynię.

Czterdzieści dni przebył na pustyni, kuszony przez szatana.

13. Żył tam wśród zwierząt, aniołowie zaś usługiwali Mu.

14. Po uwięzieni Jana Jezus udał się do Galilei i głosił tam Ewangelię Bożą w te słowa:

15. „Czas się wypełnił i bliskie jest królestwo Boże. Nawróćcie się i wierzcie w Ewangelię”.

16. Gdy przechodził raz brzegiem Jeziora Galilejskiego, ujrzał Szymona i brata Szymonowego, Andrzeja, jak zarzucali sieć w jezioro, byli bowiem rybakami.

17. Jezus rzekł do nich: „Pójdźcie za mną, a uczynię was rybakami ludzi”.

18. I natychmiast zostawili sieci i poszli za Nim.

19. Idąc nieco dalej, ujrzał Jakuba, syna Zebedeusza, i brata jego, Jana, ich także w łodzi, jak naprawiali sieci.

BT 2 – 1971 r.

12. Zaraz też Duch wyprowadził Go na pustynię.

Czterdzieści dni przebył na pustyni, kuszony przez szatana.

13. Żył tam wśród zwierząt, aniołowie zaś usługiwali Mu.

14. Gdy Jan został uwięziony, Jezus przyszedł do Galilei i głosił Ewangelię Bożą.

Mówił:

15. „Czas się wypełnił i bliskie jest królestwo Boże. Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię”.

16. Przechodząc obok Jeziora Galilejskiego, ujrzał Szymona i brata Szymonowego, Andrzeja, jak zarzucali sieć w jezioro; byli bowiem rybakami.

17. Jezus rzekł do nich: „Pójdźcie za Mną, a sprawię, że się staniecie rybakami ludzi”.

18. I natychmiast zostawili sieci i poszli za Nim.

19. Idąc nieco dalej, ujrzał Jakuba, syna Zebedeusza, i brata jego, Jana, którzy też byli w łodzi i naprawiali sieci..

BT 5 – 2000 r.

12. Zaraz też Duch wyprowadził Go na pustynię.

13. A przebywał na pustyni czterdzieści dni, kuszony przez szatana, i był ze zwierzętami, aniołowie zaś Mu służyli.

14. Gdy Jan został uwięziony, Jezus przyszedł do Galilei i głosił Ewangelię Bożą.

Mówił:

15. „Czas się wypełnił i bliskie jest królestwo Boże. Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię!”

16. Przechodząc obok Jeziora Galilejskiego, ujrzał Szymona i brata Szymonowego, Andrzeja, jak zarzucali sieć w jezioro; byli bowiem rybakami.

17. I rzekł do nich Jezus: „Pójdźcie za Mną, a sprawię, że się staniecie rybakami ludzi”.

18. A natychmiast porzuciwszy sieci poszli za Nim.

19. Idąc nieco dalej, ujrzał Jakuba, syna Zebedeusza, i brata jego, Jana, którzy też byli w łodzi i naprawiali sieci.

20. I zaraz ich powołał, a oni zostawili ojca swego, Zebedeusza, razem z najemnikami w łodzi i poszli za Nim.	20. Zaraz ich powołał, a oni zostawili ojca swego, Zebedeusza, razem z najemnikami w łodzi i poszli za Nim	20. Zaraz ich powołał, a oni zostawiawszy ojca swego, Zebedeusza, razem z najemnikami w łodzi, poszli za Nim.
---	--	---

Różnic między tymi tekstami jest wiele. Porównując tekst z BT 1 i BT 5, należy uznać, że są to dwa różne przekłady (w przytoczonym wyżej tekście obserwuje się zmiany we wszystkich wersetach). Niektóre z poprawek zostały wprowadzone już w BT 2. Pozostaje więc pytanie, które z nich pochodziły od samego Walentego Prokulskiego, tłumacza ewangelii synoptycznych, a które od redakcji? Prokulski zmarł 26 kwietnia 1968 r., ale przed śmiercią przesyłał do Jankowskiego swoje poprawki, które zamierzał wprowadzić do BT 2¹⁴. Nie mógł jednak widzieć zatwierdzonej do druku ostatecznej wersji tekstu, która ukazała się pod koniec 1971 r. lub na początku 1972 r. W każdym razie z pewnością już po jego śmierci wprowadzono do jego tłumaczeń istotne poprawki, co widać na przykładzie Mk 1,12-20 z BT 2 i BT 5¹⁵.

¹⁴ W liście do Wydawnictwa Pallottinum z 3.04.1966 r. Prokulski napisał: „W swym tłumaczeniu przewiduję zmiany raczej mniejsze. Chętnie, z wdzięcznością przyjmuję uwagi i myśli, lecz nie godzę się na żadne prerogatywy ostatniego słowa Redaktora naukowego. Ostatnie słowo należy do autora, który jest odpowiedzialny za dobre i złe strony pracy” (BT/K/1966-04-03_Prokulski-P_1). Dnia 5.07.1966 r. Prokulski napisał: „...przesyłam w załączeniu poprawki do Ewangelii św. Mateusza. Poprawki są na ogół nieznaczne, lecz są i ważniejsze. Chodzi o wierność przekładu i o potoczność języka [...]. Poprawki do Marka i Łukasza postaram się zrobić w najbliższym czasie” (BT/K/1966-07-05_Prokulski-P). Jednak w liście z 2.02.1968 r. można przeczytać, że wprowadzone przez niego poprawki do BT 2 „wynoszą ponad 25 procent” (BT/K/1968-02-02_Prokulski-P). O poprawkach do ewangelii synoptycznych pisał również sekretarz Pallottinum do Prokulskiego przy okazji problemów wykorzystania jego przekładu do wydania mszalików zawierających czytania liturgiczne: „Jeszcze *à propos* poprawek: teksty ewangelii synoptycznych umieszczone w Mszaliku, były poprawiane – o ile nas pamięć nie zawodzi – w porozumieniu z Czcigodnym Tłumaczem. Konsultowali je z Księdzem Profesorem osobiście O. Aug. Jankowski oraz Ks. Dyrektor” (BT/K/1968-02-08_P-Prokulski).

¹⁵ Wymiana korespondencji z Prokulskim świadczy o tym, że był on osobą dość trudną we współpracy (zob. powyższe cytaty z jego korespondencji oraz Pietkiewicz 2015, 182-183). Jankowski w następujący sposób wyraził się o współpracy z ‘trudnymi’

Oczywiście można między wydaniem BT wskazać na teksty, które zmieniły się w znacznym stopniu, jak również na te, które takich zmian nie doświadczyły. Nie chodzi tu jednak o szczegóły ani nawet o dyskusję nad merytorycznymi przyczynami zmian, które z pewnością same w sobie są słuszne. Chodzi raczej o zaprezentowanie pewnej pogłębiającej się od lat tendencji wydawania Pisma Świętego pod tą samą popularną nazwą Biblia Tysiąclecia z różnym tekstem. W perspektywie prac nad BT 6 tendencja ta pogłębi się jeszcze bardziej, pociągając za sobą pewne problemy np. z określeniem autorstwa tłumaczeń oraz ich tożsamości w stosunku do tzw. Biblii Tysiąclecia, która niebawem będzie istniała w swojej kolejnej odsłonie.

3. Biblia warszawska i metoda zespołowo-komisyjna

W XIX w. i w pierwszej połowie XX w. potrzeba sporządzenia i wydania nowego tłumaczenia całej Biblii na język polski była bardzo nagląca nie tylko po stronie katolickiej, ale również po protestanckiej. Katolicy wciąż posługiwali się Biblią Wujka z 1599 r., a ewangelicy Biblią gdańską z 1632 r. Jak to zostało wyżej przedstawione, wśród wiernych obu wyznań były podejmowane próby modernizacji tłumaczeń renesansowych, ale nie były one w stanie zaspokoić potrzeb XX-wiecznego czytelnika, dla którego stare przekłady stawały się coraz bardziej archaiczne i miejscami niezrozumiałe.

Aby wyjść naprzeciw potrzebom polskich ewangelików, pastor i profesor Pisma Świętego, Jan Szeruda (1889-1962), już w 1922 r. rozpoczął pracę nad nowym przekładem. Pierwotnie jego zamiarem była rewizja i uwspółcześnienie Biblii gdańskiej, ale szybko zorientował się w niewystarczalności takiego rozwiązania i podjął się, na razie samodzielnie,

tłumaczami: „...Biblia Tysiąclecia nie ma wyrównanego zasobu terminów. Starłem się robić, co mogłem, ale też miałem zasadę: «Redaktor to nie dyktator». Dziś Opatrzność mi trochę pomaga w pracy redakcyjnej – wielu upartych kolegów zmarło. W ich przekładach zmienialiśmy bez miłosierdzia to, co uważaliśmy, że trzeba zmienić”. Być może w ten sposób postąpiono z przekładami Prokulskiego już przy opracowaniu BT 2.

nowego tłumaczenia z języków oryginalnych (Szeruda 1937b, 2-3, 6). W 1934 r. gotowy był przekład całego Psalterza, ale z powodu niedostatków finansowych ukazał się tylko zbiór 38 psalmów (Szeruda 1934). Trzy lata później Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne wydało całą księgę (Szeruda 1937a). Następne wydanie Psalmów ukazało się w 1957 r. (Szeruda 1957). W dalszej kolejności Szeruda pracował nad tłumaczeniem Proroków. W 1938 r. opublikował tekst Amosa wraz z obszernym komentarzem (Szeruda 1938). Przed wojną tłumacz przygotował do druku również inne księgi prorockie: Izajasza, Jeremiasza i Ozeasza. Teksty te jednak uległy zniszczeniu w powstaniu warszawskim (Szeruda 1959, 8).

Podjęty przez Szerudę projekt nowego przekładu całej Biblii został po wojnie włączony do naukowego programu działalności Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie 23 lutego 1949 r. rozpoczęła swoją pracę komisja przekładu Pisma Świętego w składzie: Jan Szeruda (przewodniczący), Wiktor Niemczyk (1898-1980; sekretarz), Karol Wolfram (1899-1965; członek komisji)¹⁶. Od początku planowano, że nowy przekład ukaże się w Brytyjskim i Zagranicznym Towarzystwie Biblijnym w Warszawie. Komisja pracowała według bardzo ogólnie sformułowanych zasad: podstawą przekładu są teksty oryginalne; przekład musi być wierny, jasny i poprawny językowo (Szeruda 1959, 12). Najpierw postanowiono przełożyć perykopy używane podczas nabożeństw ewangelickich. Ten etap prac zakończył się 12 października 1954 r. (Niemczyk 1965a, 72)¹⁷. Z zachowanych fragmentów protokołów wynika, że komisja pracowała w następujący sposób: na początku pomiędzy członków komisji rozdzielono do tłumaczenia wszystkie perykopy;

¹⁶ Na początku członkiem komisji był również Adolf Suess (1887-1952), ale wycofał się po pierwszym posiedzeniu (Niemczyk 1965a, 72). Na krótko do komisji dołączył także Oskar Bartel (1893-1973) (BWarsz/Inne/Projekt_Szeruda_1952-02-04_s2).

¹⁷ W archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce zachowały się kserokopie dwóch stron protokołów z pierwszych posiedzeń komisji. Tam też widnieją daty (BWarsz/Inne/Protokoły_KOMISJA_1949-1954).

na każde z posiedzeń tłumacze przygotowywali odpowiednie teksty, które były wspólnie czytane werset po wersecie, poprawiane i zatwierdzone. Od początku pracowano więc metodą zespołowo-komisyjną.

Dnia 14 października 1954 r. komisja rozpoczęła drugi etap prac – systematyczny przekład całej Biblii. Jako że Szeruda miał przygotowany przekład kilku ksiąg Starego Testamentu, rozpoczęto od rewizji tych tekstów. Do 22 października 1960 r. dokonano pierwszej kontroli Pierwszej Księgi Mojżeszowej, Księgi Psalmów, wszystkich ksiąg prorockich i nauczających. Zajęło to łącznie ok. 170 wspólnych posiedzeń komisji (Niemczyk 1965a, 71-76). Na tym etapie organizacja prac była następująca: najpierw tłumacz (na razie był to tylko Szeruda) przygotowywał tłumaczenie księgi, które przechodziło przez pierwszą kontrolę komisji złożonej z trzech osób: Jan Szeruda, Wiktor Niemczyk i Karol Wolfram (Szeruda nazywał ją komisją teologiczną). Zadaniem komisji była korekta merytoryczna (zgodność z oryginałem i poprawność teologiczna) oraz wstępna korekta stylistyczna. Komisja sprawdzała tekst przekładu wspólnie, werset po wersecie, wprowadzając poprawki. Następnie tekst był przekazywany komisji językoznawców¹⁸, którzy dokonywali jego rewizji pod względem stylistyczno-językowym i rytmicznym; po czym tekst wracał do komisji teologicznej, która rozważała propozycje

¹⁸ Byli to: Stanisław Szymon Skorupka (1906-1988), Maria Żytkow (1923-2003) i Edward Romański (1912-1984). Sam Szeruda w następujący sposób pisał o tym etapie prac: „Mój przekład polski księgi Izajasza był najpierw kontrolowany przez Komisję I (teologiczną), której praca polegała na badaniu przekładu ze stanowiska teologicznego, i w związku z tym i językowego. Skład Komisji: Ks. Ks. Dr Jan Szeruda, przewodniczący, Dr Wiktor Niemczyk, sekretarz, Dr Karol Wolfram. Komisja poświęciła kontroli 13 sesyj [!]. Tekst ustalony przez Komisję I został przekazany przeze mnie Komisji II (językowej) w składzie: Dr. [!] Stanisław Skorupka, mgr. [!] Maria Żytkow i Ks. Edward Romański, który badał tekst pod względem rytmicznym. Uwagi Komisji II przedyskutowałem z poszczególnymi jej członkami i najważniejsze przedstawiłem Komisji I, która po dokładnym rozpatrzeniu ich ustaliła tekst ostateczny Izajasza” (BWarsz/K/1956-07-05_KOMISJA-BiZTB). Nazwiska członków zespołu komisji językoznawców znajdują się na maszynopisie Izaj. przekazanym przez Szerudę do Towarzystwa 5.07.1956 r. (BWarsz/Corr/Izaj_mps1_1_s1).

językoznawców i ustalała jego ostateczną wersję (druga kontrola). Tak przygotowany tekst uważano za gotowy do druku i dostarczano do Towarzystwa¹⁹. Początkowo Szeruda planował, że prace nad całością nowego tłumaczenia zakończą się w 1956 r.²⁰, ale termin ten nie został dotrzymany. Ponadto do października 1960 r. zajmowano się tylko Starym Testamentem, a prac nad Nowym Testamentem nawet nie rozpoczęto.

Aby przyspieszyć prace, szczególnie nad Nowym Testamentem, pod koniec października 1960 r. dokonano reorganizacji działań komisji. Podczas posiedzenia komisji z udziałem Aleksandra Enholca (1892-1968) dyrektora Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego w Warszawie 25 października 1960 r. (Niemczyk 1965b, 88; zob. fot. 1) postanowiono, aby niezwłocznie rozpocząć prace nad Nowym Testamentem, którego przekład miał być przygotowywany równoległe ze Starym Testamentem. Wyodrębniono także dwie podkomisje dla prac nad obydwoma Testamentami. Ponadto, stosując się do przyjętego przez Towarzystwa Biblijne sposobu prowadzenia prac przekładowych, zmodyfikowano dotychczasową organizację i ustalono, że po pierwszej kontroli komisji tłumaczenia zostaną przekazane profesorowi Uniwersytetu Warszawskiego do merytorycznej rewizji w celu sprawdzenia tekstu pod kątem jego relacji do oryginału. Z późniejszych dokumentów wiadomo, że byli nimi Witold Tyloch (1927-1990) i Mosze Altbaure (1904-1998) – dla Starego Testamentu oraz Gabriela Pianko (1893-1973) – dla Nowego Testamentu. Poprawki profesora miały trafić z powrotem do komisji, która decydowała o ich wprowadzeniu. Następnie przekład miał być przekazany do korekty polonistycznej. Z późniejszych dokumentów wynika, że korektę językową przeprowadzał Bronisław Wieczorkiewicz (1904-1974). Maszynopis z uwagami polonisty miał ponownie trafić do komisji, która ustalała ostateczny kształt tekstu.

¹⁹ BWarsz/K/1955-09-29_KOMISJA-BiZTB; BWarsz/K/1956-07-05_KOMISJA-BiZTB; BWarsz/Inne/Zestawienie_KOMISJA_1956-06-14.

²⁰ BWarsz/Inne/Projekt_Szeruda_1952-02-04_s8.

Na tym samym posiedzeniu podjęto dyskutowany już od 1959 r. pomysł, aby do komisji włączyć Andrzeja Wantułę (1905-1976), co miało przyspieszyć prace nad Nowym Testamentem. Ponadto w sposób bardziej precyzyjny niż dotychczas ustalono rolę, jaką w pracach miało odegrać Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne – miało ono sfinansować całe przedsięwzięcie, przejąć prawa autorskie i wydawnicze do tekstu oraz ustalać harmonogram prac. Przedstawiciele Towarzystwa mieli prawo udziału w posiedzeniach komisji z głosem doradczym, ale w sprawach redakcyjnych, technicznych oraz w razie sporu między komisją a profesorami zajmującymi się rewizją merytoryczną (Tyloch, Altbauer, Pianko) i językową (Wieczorkiewicz) mieli posiadać głos decydujący. W związku z preferowaną przez Towarzystwa Biblijne zespołowo-komisijną organizacją prac przekładowych, którą zastosowano także w pracach nad BWarsz, nie jest możliwe wskazanie odpowiedzialności autorskiej za ostateczny tekst poszczególnych ksiąg. Z tego powodu tłumaczenia przygotowywane przez Towarzystwa mają charakter anonimowy. Podobnie miało być z BWarsz, z tym, że przedstawiciele warszawskiego oddziału Towarzystwa uzyskali w londyńskiej ‘Centrali’ zgodę na umieszczenie nazwisk członków komisji na tysiącu egzemplarzy²¹.

Dwa dni później, 27 października 1960 r. odbyło się kolejne posiedzenie komisji, na które zaproszono Andrzeja Wantułę (Niemczyk 1965b, 88; zob. Żak 2018, 207). Tym razem postanowiono zachować jedność komisji i nie tworzyć oddzielnego ciała dla prac nad Nowym Testamentem²². Przewodniczącym całości miał być nadal Jan Szeruda²³,

²¹ BWarsz/Inne/Protokół_KOMISJA_1960-10-25.

²² Postanowiono, „że praca Komisji będzie dwudzielna: nad Nowym Testamentem i nad Starym Testamentem, ale Komisja stanowi organizm jednolity” (Niemczyk 1965b, 88).

²³ Wiktor Niemczyk w swojej relacji opublikowanej w 1965 r. podaje, że 27.10.1960 r. ustalono, iż przewodniczącym komisji miał zostać Wantuła (Niemczyk 1965b, 88), jednak z protokołu z posiedzenia komisji tego dnia wynika, że na razie przewodniczącym pozostał Szeruda.

a sekretarzem Wiktor Niemczyk. Podczas posiedzenia wiele miejsca poświęcono rozpoczęciu intensywnej pracy nad tłumaczeniem Nowego Testamentu i rozdzielono między członków komisji sporą liczbę ksiąg do opracowania pierwszej wersji przekładu. Prace nad księgami Starego Testamentu miały być prowadzone równolegle. Przydzielono także do tłumaczenia niektóre księgi starotestamentowe²⁴. Poruszono wstępnie sprawę zawarcia oficjalnej pisemnej umowy na tłumaczenie Biblii między komisją a Brytyjskim i Zagranicznym Towarzystwem Biblijnym²⁵.

Umowa ta została podpisana 18 lutego 1961 r. (fot. 2). Przy tej okazji dokonano kolejnej reorganizacji komisji, ustanawiając jej przewodniczącym Andrzeja Wantułę. Do komisji wszedł również Bronisław Wieczorkiewicz oraz Barbara Enholc-Narzyńska jako przedstawiciel Towarzystwa. Jeśli chodzi o inne nowości związane z organizacją prac, to zdecydowano o powołaniu komisji rewizyjnej, która miała się składać z członków komisji przekładowej, przedstawiciela Towarzystwa oraz przedstawicieli Kościołów zrzeszonych w Polskiej Radzie Ekumenicznej. Całością miał kierować Wantuła. Komisja ta miała prawo zgłaszania uwag do tekstu z naniesionymi już poprawkami polonisty i zatwierdzonego przez komisję w ramach drugiej kontroli. W ten sposób nadano BWarsz charakter ekumeniczny, choć dotyczył on tylko Kościołów protestanckich²⁶. Należy w tym miejscu zauważyć, że umowa pomija milczeniem udział w pracach profesora z Uniwersytetu Warszawskiego,

²⁴ Jeśli chodzi o Nowy Testament: Karol Wolfram: Mt, 1 Kor, Ga, Flp; Andrzej Wantuła: Mk, Rz; Wiktor Niemczyk: Łk, 2 Kor, Ef.; Jan Szeruda: J, 1 Tes., 2 Tes, Kol. Postanowiono również, że Rt przetłumaczy Wantuła, 5 Mż Jan Bogusław Niemczyk (początkowo nie należał on do komisji, ale przygotowywał habilitację na podstawie 5 Mż; członkiem komisji stał się po śmierci Szerudy), a 1 i 2 Sm Wiktor Niemczyk. Po śmierci Szerudy (zm. 21.03.1962 r.) lista ta uległa zmianie (zob. niżej, przyp. 27).

²⁵ BWarsz/Inne/Protokół_KOMISJA_1960-10-27.

²⁶ Były to następujące Kościoły: ewangelicko-augsburski, ewangelicko-reformowany, metodystyczny, baptystyczny, zjednoczony ewangeliczny (*United Evangelical Churches*) i adwentystyczny (BWarsz/Inne/Referat_E_N_1966_s9-10; Niemczyk 1965a, 75; Enholc-Narzyńska, Narzyński 1966, 11).

który przed polonistą miał przeprowadzać niezależną merytoryczną rewizję przekładu.

Po podpisaniu umowy prace zdecydowanie przyśpieszyły. Jednak nagła śmierć Szerudy (21.03.1962 r.) znowu je spowolniła. Komisja musiał się ponownie przeorganizować, zmodyfikować przydział ksiąg do tłumaczenia²⁷. W związku z tymi trudnościami 7 kwietnia 1962 r. podpisano aneks do poprzedniej umowy²⁸. Tego samego miesiąca prace ponownie ruszyły z miejsca (Niemczyk 1965b, 89).

W zachowanych maszynopisach zawierających tekst ksiąg nowotestamentowych z poszczególnych etapów prac komisji nie ma śladu uwag zgłaszanych przez profesora Uniwersytetu Warszawskiego, który miał zajmować się niezależną merytoryczną rewizją. Zachowała się jednak umowa z Gabrielą Pianko oraz dokumenty księgowe świadczące, że profesorka swoją pracę wykonała. Zachowały się również maszynopisy z uwagami Wieczorkiewicza oraz poszczególnych Kościołów. Kościoły jednak nie wniosły wielu poprawek (Niemczyk 1965a, 75).

Prace nad przekładem Starego Testamentu były w sposób systematyczny prowadzone przez komisję już od 14 października 1954 r. Komisja na razie pracowała tylko nad kontrolą przekładów Szerudy (zob. wyżej), którego śmierć zastała w czasie prac nad Drugą Księgą Mojżeszową (przetłumaczył ją do 13,16). Resztę księgi przełożył Wiktor Niemczyk. Śmierć Szerudy znacznie spowolniła prace, których nie udało się zamknąć do końca 1963 r. (400-lecie Biblii brzeskiej), jak wcześniej planowano. Termin ten przesunięto na 1966 r. (milenium Państwa Polskiego). Odpowiedzialność za Stary Testament przejął Wiktor Niemczyk,

²⁷ Ostatecznie przydział ksiąg do tłumaczenia był następujący: Jan Szeruda: 1 Mż, 2 Mż 1,1 – 13,16, Hi, Ps, Prz, Kzn, PnP, Iz, Jr, Tr, Ez, Dn, Oz, Jl, Am, Ab, Jon, Mi, Na, Ha, So, Ag, Za, Ml, J; Wiktor Niemczyk: 2 Mż, 13,17 – 40,38, 3-4 Mż, Joz (przy współudziale Rudolfa Mrowca), Sdz, Rt, 1-2 Sm, 1-2 Krl, 1-2 Krn, Ezd, Ne, Est, Łk, 2 Kor, 1-2 P, 1-3 J, Obj; Jan Bogusław Niemczyk: 5 Mż; Karol Wolfram: Mt, Mk, Rz, 1 Kor, Ga, Ef, Flp, Kol, 1-2 Tes, 1-2 Tm, Tt, Flm; Andrzej Wantuła: Dz, 2 Kor, Hbr, Jk, Jud (zob. Niemczyk 1965a).

²⁸ BWarsz/Inne/Aneks_BiZTB-KOMISJA_1962-04-07.

a kontrolerem tekstów był Karol Wolfram i to zapewne on na tym etapie pełnił rolę, która w 1960 r. była przewidywana dla niezależnego profesora Uniwersytetu Warszawskiego (Niemczyk 1965a, 74).

W trakcie prac nad Starym Testamentem, 21 września 1965 r., zmarł Karol Wolfram, co ponownie oddaliło termin zakończenia przekładu całości Biblii. Z zachowanych dokumentów można wnioskować, że po śmierci Wolframa zapadła decyzja, aby dokonać jeszcze jednej rewizji tekstów przygotowanych przez komisję jeszcze za życia Szerudy. W tym też czasie powrócono do pomysłu z końca lat 60-tych, aby zatrudnić niezależnego specjalistę, którego zadanie miało polegać na porównaniu przekładu z tekstem oryginalnym. W zapiskach pracowników Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego pojawiają się dwa nazwiska: Mosze Altbauera (1904-1998) – światowej sławy żydowskiego filologa polskiego pochodzenia, profesora filologii słowiańskiej na Wydziale Językoznawstwa Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie oraz Witolda Tylocha – hebraisty, pracownika Uniwersytetu Warszawskiego (zob. Żak 2018, 187-189)²⁹. W przedmowie „Od Wydawcy” do pierwszego wydania całej BWarsz nie pojawia się nazwisko ani Altbauera ani Tylocha. Jaką więc rolę odegrali oni w powstaniu przekładu?

Około połowy lat 60-tych Towarzystwo zleciło Mosze Albauerowi opracowanie zasad transkrypcji biblijnych nazw hebrajskich oraz sporządzenie ich indeksu w zapisie alfabetem oryginalnym i łacińskim. Zasady te wraz z indeksem miały zostać wykorzystane w pracach nad BWarsz. Altbauer wykonał swoją pracę w styczniu 1966 r. (Żak 2018, 205-206)³⁰. Jego maszynopis przepisano w sześciu egzemplarzach w lutym 1968 r.³¹

²⁹ Chodzi tutaj o zeszyty, w których Alicja Godlewska, pracownik Towarzystwa, notowała cyrkulację maszynopisów: BWarsz/Inne/Zeszyty/ST1; ST2.

³⁰ BWarsz/Inne/Altbauer_Indeks_nazw_brudnopis_1966; BWarsz/Inne/Altbauer_Zasady_transkrypcji_brudnopis_1966.

³¹ BWarsz/Inne/Altbauer_Indeks_nazw_czystopis_1968; Altbauer_Zasady_transkrypcji_czystopis_1968; Zlecenie_Jaworski_1968-02-06; Pokwotowanie_Jaworski_1968-02-20.

i zapewne przekazano go członkom komisji w celu ujednoczenia nazw własnych w dotychczas przetłumaczonych tekstach. Na pewnej liczbie zachowanych maszynopisów z tekstami Starego Testamentu można zauważyć, że ktoś ołówkiem skorygował dotychczas używane nazwy, nadpisując te zamieszczone w opracowaniu Altbauera. Ze szczegółowej analizy maszynopisów wynika, że był to sam Altbauer. Z pomysłu rewizji nazw własnych jednak się wycofano. Wydaje się, że konsekwentne zastosowanie zasad transkrypcji zaproponowanych przez Altbauera stanowiłoby zbyt dalekie odejście od dotychczas stosowanych nazw własnych, które zostały przyjęte choćby w Biblii gdańskiej i utrwaliły się w świadomości czytelników (przykłady zob. Żak 2018, 190-192). W zeszytach rejestrujących cyrkulację maszynopisów oraz na samych maszynopisach nazwisko Altbauera pojawia się wielokrotnie. Jednak w kolumnach, gdzie notowano datę wydania i zwrotu poszczególnych tekstów, brakuje dat (pojawiają się one regularnie przy nazwisku Tylocha) (zob. Żak 2018, 203, 208). O tym, że Altbauer brał udział w pracach nad rewizją Psalterza przetłumaczonego przez Szerudę już w 1956 r., informował Andrzej Wantuła uczestników V sesji synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce dnia 19 lutego 1972 r. (Kłaczko 2010, 438-439). Również szczegółowa analiza maszynopisów pozwoliła wyodrębnić poprawki zaproponowane przez Altbauera. Nanosił je on w dużej ilości na maszynopisy ołówkiem, po czym były one analizowane przez Tylocha i Niemczyka. Wydaje się jednak, że poprawki Altbauera były traktowane z pewną rezerwą. Przykładowo, na jednym z maszynopisów z tekstem Księgi Sędziów³² można odczytać zapiski członków komisji, którzy w następujący sposób komentowali poprawki Altbauera: „byleby skreślać”, „to przecież to samo”, „co za różnica?”, „idiotyzm”, „to jest nonsens”, „co to za dziwoląg?”, „nie!”, „niezgrabne”, „tak się nie mówi”, „bez sensu!”. Wielokrotnie też w swoich komentarzach członkowie komisji zarzucali żydowskiemu uczoneму, że zapożycza rozwiązania

³² BWarsz/Corr/Sędz_mps1_1_A_T_N.

zastosowane w BT. Przypadki te oznaczali notą „B. Tysiąclecia”. Na marginesie warto tu zauważyć, że podczas prac nad BWarsz konsulowano tekst BT, starając się jednak o stosowanie własnych rozwiązań translatorskich innych niż w BT.

Rola Tylocha w pracach nad tekstem Starego Testamentu miała być istotna, przynajmniej w założeniach. Z zapisków pracowników Towarzystwa na maszynopisach i w zeszytach rejestrujących ich cyrkulację wynika, że pierwszy maszynopis do rewizji (była to 1 Mż) otrzymał on 7 kwietnia 1965 r. Swoją pracę kontynuował do 1971 r.³³ Sprawdzał on poprawki Altbauera. Pozostawione przez niego uwagi są dość obfite. Niektóre teksty przechodziły przez jego ręce po dwa razy. Po Altbauerze i Tylochu maszynopisy przeglądał Wiktor Niemczyk, który akceptował lub odrzucał poprawki poprzedników i nanosił je na oddzielny maszynopis, z którego sporządzano czystopisy wersji ostatecznych.

Decyzja o ponownej kontroli gotowych już ksiąg (zob. wyżej) znacznie skomplikowała organizację prac i o kilka lat oddaliła datę ukończenia przekładu całości Biblii. Wiele ksiąg zostało ponownie poddanych całej procedurze obejmującej kolejne interwencje specjalisty, literata i komisji. Następnie należało wszystkie teksty przesłać do konsultacji przedstawicielom Kościołów. Jeszcze w 1971 r. Barbara Enholc-Narzyńska informowała, że

w obecnej chwili prowadzona jest kontrola ksiąg przełożonych już przed laty. W pracach tych doszliśmy do Księgi Joba. Zgodnie z przyjętymi zasadami, te partie tekstów przekazane zostały członkom Komisji Kościelnej, którzy opracowują swoje uwagi i recenzje. Mamy nadzieję, że recenzje te wkrótce otrzymamy, aby je rozpatrzyć i ustalić tekst ostateczny na wspólnym posiedzeniu Komisji Kościelnej³⁴.

Jeśli chodzi o druk Nowego Testamentu, to najpierw, w 1964 r., wydano „Cztery Ewangelie Pana Naszego Jezusa Chrystusa według

³³ BWarsz/Inne/Zeszyty/ST1; ST2; Corr/1Mojż_mps4_2_s1.

³⁴ BWarsz/Inne/Słowo_wstępne_E_N_1971_s2.

Mateusza, Marka, Łukasza i Jana. Nowy przekład z języka greckiego”. Całość Nowego Testamentu wyszła w 1966 r. W 1970 r. opublikowano osobno psalmy pt. „Księga Psalmów. Nowy przekład”. Za datę ukazania się całej Biblii należy przyjąć dzień 4 września 1975 r.³⁵

Organizacja pracy nad przekładami biblijnymi decyduje o procesie powstawania tekstu, ma wpływ na jego ostateczną postać oraz jest ściśle związana oznaczeniem jego autorstwa. Znaczenie opisanej wyżej zespołowo-komisyjnej metody organizacji prac i jej wpływ na tekst BWarsz ilustrują poniższe przykłady pochodzące z maszynopisów zawierających teksty na różnych etapach powstawania Brytyjki, odnalezionych w archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce. Proces powstawania przekładu Nowego Testamentu zostanie tu pokazany na tekście Mk 1,14-18.

Około połowy 1961 r. Karol Wolfram dokonał pierwszego przekładu Ewangelii według św. Marka, który zachował się w rękopisie (fot. 3)³⁶. W miejscach, gdzie miał kilka pomysłów na przekład konkretnego wyrażenia, podawał w nawiasach możliwe warianty tłumaczenia. Rękopis trafił do przepisania na czysto. Maszynista przepisywał tekst, zachowując warianty tłumaczenia w nawiasach (maszynopis nr 1)³⁷:

14. A potem, gdy Jan był wydany, przyszedł Jezus do Galilei, głosząc ewangelię Bożą³⁸.
15. I mówiąc: Wypełnił się czas i przybliżyło się Królestwo Boże, pokutujcie i wierźcie ewangelii (wierźcie w ewangelię).
16. A przechodząc nad morzem galilejskim ujrzył (!) Szymona i Andrzeja, brata Szymona, którzy zapuszczali (zarzucali) sieci w morze; byli bowiem rybakami.

³⁵ Tego dnia w siedzibie Polskiej Rady Ekumenicznej podczas „Wieczoru biblijnego” dokonana się uroczysta prezentacja nowego przekładu (BWarsz/Inne/Wieczór_Biblijny_w_PRE_Program_1975-09-04).

³⁶ BWarsz/Corr/Mar_rps.

³⁷ BWarsz/Corr/Mar_mps1_1_k1.

³⁸ W rękopisie Wolframa na końcu w. 14 brak kropki. Do maszynopisu nr 1 wkradł się błąd literowy w w. 16. Poza tym rękopis zawiera tekst identyczny jak maszynopis.

17. I rzekł do nich Jezus: Pójdźcie za mną, a sprawię, że zostaniecie rybakami ludzi (że staniecie się rybakami ludzi).

18. I zaraz pozostawili sieci i poszli za Nim.

Maszynopis ten był dyskutowany na posiedzeniu komisji. Jego pierwsza kontrola rozpoczęła się 12 października 1961 r. i to zapewne tego dnia komisja pracowała nad Mk 1,14-18. Poprawki komisji były nanoszone czerwonym długopisem. Odrzucone warianty skreślano (fot. 4). Na tym etapie można wyróżnić dwa rodzaje decyzji podejmowanych przez komisję w związku z tekstem:

Po pierwsze – własna inwencja komisji:

- w w. 14 wprowadzono zwrot „gdy Jan został uwięziony” zamiast proponowanego przez Wolframa „gdy Jan był wydany”; ponadto usunięto kropkę na końcu w. 14;
- w w. 15 dano „upamiętajcie się” zamiast „pokutujcie”;
- w w. 16 poprawiono pisownię słowa „galilejskim”, pisząc je majuskułą; ponadto po tym słowie wstawiono przecinek i poprawiono błąd literowy;
- w w. 17 wprowadzono wariant „zrobię was rybakami ludzi” zamiast dwóch wariantów proponowanych przez Wolframa („sprawię, że zostaniecie rybakami ludzi/że staniecie się rybakami ludzi”);
- w w. 18 wprowadzono nowy wariant „porzucili” zamiast „pozostawili”.

Po drugie – wybór spośród wariantów zaproponowanych przez Wolframa:

- w w. 15 wybrano wariant „i wierzcie ewangelii”;
- w w. 16 zdecydowano się na wariant „zarzucali”.

Można zauważyć również pewne wahanie co do zapisu wyrażenia „Królestwo Boże”, które Wolfram pierwotnie zapisał dużymi literami, co został prawidłowo przeniesione do maszynopisu nr 1. Jednak ktoś niebieskim długopisem poprawił zapis słowo „królestwo”, pisząc je przez małe „k”, następnie komisja na czerwono konsekwentnie poprawiała

na „K”. Wahania co do pisowni tego wyrażenia widoczne są również w innych maszynopisach.

Tak skorygowany tekst przepisano na czysto, sporządzając maszynopis nr 2³⁹:

14. A potem, gdy Jan został uwięziony, przyszedł Jezus do Galilei, głosząc ewangelię Bożą

15. I mówiąc: Wypełnił się czas i przybliżyło się Królestwo Boże, upamiętajcie się i wierźcie ewangelii.

16. A przechodząc nad morzem Galilejskim, ujrzał Szymona i Andrzeja, brata Szymona, którzy zarzucali sieci w morze; byli bowiem rybakami.

17. I rzekł do nich Jezus: Pójdźcie za mną, a zrobię was rybakami ludzi.

18. I zaraz porzucili sieci i poszli za nim.

W stosunku do poprawek z pierwszej kontroli widać tu tylko jedną różnicę: w w. 18 zaimek osobowy „nim” zapisano minuskułą (podobnie w innych miejscach tego maszynopisu). Wydaje się więc, że zapadła ogólna decyzja o pisowni małą literą zaimków osobowych odnoszących się do Jezusa.

Maszynopis nr 2 trafił do Bronisława Wieczorkiewicza⁴⁰, który ołówkiem naniósł na niego dwie uwagi (fot. 5): w w. 15 zaproponował, aby słowo „ewangelii” zapisać wielką literą; przy w. 17 natomiast napisał: „czy nie lepiej: a uczynię z was rybaków ludzi”? Następnie skontrolowany przez Wieczorkiewicza maszynopis nr 2 trafił do pracownika Towarzystwa, który również ołówkiem przepisał jego uwagi na pięć kolejnych kopii maszynopisu nr 2 (pisane przez kalkę), zachowując dokładnie ich układ⁴¹. Cztery z nich zapewne były przeznaczone dla członków komisji, tak aby w czasie drugiej kontroli każdy mógł mieć przed oczyma tekst z propozycjami zmian językowych. Komisja na tym etapie przyjmowała

³⁹ Zachowało się 6 egz. tego maszynopisu.

⁴⁰ Był to oryginał drugiego maszynopisania. Konkretnie chodzi tu o BWarsz/Corr/Mar_mps2_1_W_k2.

⁴¹ Są to: BWarsz/Corr/Mar_mps2_2_W; BWarsz/Corr/Mar_mps2_3_W; BWarsz/Corr/Mar_mps2_4_W; Mar_mps2_5_W.

lub odrzucała propozycje polonisty, zaznaczając to wyraźnie czerwonym długopisem na tej wersji maszynopisu, po której kreślił Wieczorkiewicz (fot. 5). I tak, w w. 15 odrzucono propozycję użycia wielkiej litery, ale w w. 17 wpisano propozycję Wieczorkiewicza: „uczynię z was rybaków ludzi”. Czasami komisja zainspirowana propozycjami literata tworzyła odmienne warianty, co widać w innych miejscach. Następnie maszynopis trafiał do pracownika Towarzystwa, który na szóstym egzemplarzu (kopia pisana przez kalkę) wyraźnie wprowadzał rozstrzygnięcia komisji z drugiej kontroli i wymazywał zapisane ołówkiem wszystkie propozycje Wieczorkiewicza. W ten sposób powstawała kopia przejrzysta z dobrze widocznymi poprawkami wpisywanymi czerwonym długopisem, ale innym charakterem pisma niż te pochodzące z komisji⁴². Datę zakończenia tego etapu prac nad Ewangelią według św. Marka podaje notatka pozostawiona przez komisję na przygotowanej do przepisania kopii maszynopisu nr 2: „Po III korekcie: przyjęto d. 26.IV.62”⁴³.

Tak przygotowany tekst oddawano do przepisania na czysto, produkując maszynopis nr 3 (również w kilku kopiach pisanych przez kalkę)⁴⁴:

14. A potem, gdy Jan został uwięziony, przyszedł Jezus do Galilei, głosząc ewangelię Bożą
15. I mówiąc: Wypełnił się czas i przybliżyło się Królestwo Boże, upamiętajcie się i wierzcie ewangelii.
16. A przechodząc nad morzem Galilejskim, ujrzał Szymona i Andrzeja, brata Szymona, którzy zarzucali sieci w morze; byli bowiem rybakami.
17. I rzekł do nich Jezus: Pójdźcie za mną, uczynię z was rybaków ludzi.
18. I zaraz porzucili sieci i poszli za nim.

⁴² BWarsz/Corr/Mar_mps2_6_k2.

⁴³ Wiktor Niemczyk, odnosząc się zapewne do tego etapu prac, podaje, że „25 kwietnia 1962 r. wszystkie cztery ewangelie były komisyjnie przyjęte” (Niemczyk 1965b, 89) – w datacji pojawia się więc różnica jednego dnia. Trzecia korekta – korekty są zapewne liczone w następujący sposób: pierwsza – kontrola pierwsza, druga – uwagi Wieczorkiewicza; trzecia – kontrola druga.

⁴⁴ Zachowały się trzy kopie tego maszynopisu w tym dwie bez jakichkolwiek poprawek.

Tę wersję tekstu Wantuła rozsyłał do konsultacji Kościołom (Niemczyk 1965b, 90). Zachował się egzemplarz maszynopisu nr 3⁴⁵ z poprawkami naniesionymi, jak zwykle, czerwonym długopisem. Jest to zapewne rezultat prac komisji rewizyjnej z udziałem przedstawicieli Kościołów i Towarzystwa (trzecia kontrola). W perykopie Mr 1,14-18 został poprawiony w. 17, w którym zmieniono dotychczas wypracowany wariant „uczynię z was rybaków ludzi” na pierwotną propozycję Wolframa: „a sprawię, że staniecie się rybakami ludzi”.

Wszystkich uwag zgłoszonych przez Kościoły do czterech ewangelii nie było wiele, skoro komisja rewizyjna rozstrzygnęła o ich wartości podczas zaledwie dwóch posiedzeń: 28 maja i 1 czerwca 1962 r. w ramach trzeciej kontroli (Niemczyk 1965a, 75)⁴⁶.

Tekst zatwierdzony przez komisję rewizyjną wysyłało do ‘Centrali’ w Londynie, „która jeszcze raz, wypróbowanymi przez siebie metodami, sprawdza tekst i przysyła Komisji swoje uwagi” (Niemczyk 1965b, 75). Musiało ich być wiele, skoro poprawkami do czterech ewangelii komisja tłumaczeniowa zajmowała się na 14 posiedzeniach w dniach od 16 listopada 1962 r. do 12 stycznia 1963 r. (czwarta kontrola). Następnie tekst był wysyłany do drukarni, która sporządzała próbne odbitki i wysyłała je aż trzykrotnie do korekty tłumaczom. Ten ostatni etap wymiany maszynopisów i próbnych wydruków z ‘Centralą’ zabierał kolejnych 14-15 miesięcy pracy (Niemczyk 1965b, 75).

Kolejną zachowaną wersją tekstu jest ta wydrukowana w 1964 r. (*Cztery ewangelie* 1964):

14. A potem, gdy Jan został uwięziony, przyszedł Jezus do Galilei, głosząc ewangelię Bożą

⁴⁵ BWarsz/Corr/Mar_mps3_4_k3.

⁴⁶ Na jednej z teczek (według oznaczeń Pietkiewicza i Żaka jest to teczka nr 52) zawierających maszynopisy ewangelii znajduje się notatka: „Ewangelie – oddane przez Kościoły | do archiwum chyba | 15.XII.1964”. Wydaje się jednak, że jest to data porządkowania materiałów po zakończeniu prac komisji rewizyjnej nad całością Nowego Testamentu, co miało miejsce 3.12.1964 r. (zob. Niemczyk 1965b, 91).

15. I mówiąc: Wypełnił się czas i przybliżyło się Królestwo Boże, upamiętajcie się i wierźcie ewangelii.

16. A przechodząc nad Morzem Galilejskim, ujrzał Szymona i Andrzeja, brata Szymona, którzy zarzucali sieci w morze; byli bowiem rybakami.

17. I rzekł do nich Jezus: Pójdźcie za mną, a sprawię, że staniecie się rybakami ludzi.

18. I zaraz porzucili sieci i poszli za nim.

W stosunku do wersji po trzeciej kontroli jest tu tylko jedna różnica: w w. 16 słowo „Morze” zapisano majuskułą. Poprawki tej brak w maszynopisie nr 3, ale znajduje się w uporządkowanej przez pracowników Towarzystwa wersji po drugiej kontroli (maszynopis nr 2 z wymazanymi uwagami Wieczorkiewicza)⁴⁷. Poprawkę tę naniesiono ciemnoniebieskim piórem. Wersja Mk 1,14-18 wydrukowana w wydaniu całego Nowego Testamentu z 1966 r. oraz w całej Biblii z 1975 r. są takie same, jak ta opublikowana w 1964 r.

Jak widać, zachowany materiał umożliwia odtworzenie prawie całego procesu⁴⁸ powstania tekstu Ewangelii według św. Marka z BWarsz. Proces ten jest kompatybilny z opisaną wyżej organizacją prac przekładowych zgodnie z przyjętą metodą zespołowo-komisijną. Zachowany materiał źródłowy odnaleziony i opracowywany przez Rajmunda Pietkiewicza i Jana Źaka w ramach projektu „Biblia Polonorum” umożliwi podobne badania dla całości Nowego Testamentu.

Nieco trudniejsze są badania nad powstaniem przekładu Starego Testamentu, ponieważ decyzja o ponownej kontroli tekstów przyjętych jeszcze za życia Szerudy skomplikowała organizację prac i utrudniła identyfikację i datację maszynopisów. Nie udało się też odnaleźć wszystkich maszynopisów, a więc w przypadku niektórych ksiąg trzeba się pogodzić z brakami uniemożliwiającymi odtworzenia krok po kroku całego procesu postawiania tekstu. Problematyka związana z tworzeniem

⁴⁷ BWarsz/Corr/Mar_mps2_6_k2.

⁴⁸ Nie zachowały się wydruki próbne krążące między Londynem i Warszawą, a więc nie jest możliwe pokazanie pracy komisji przekładowej we współpracy z londyńską ‘Centralą’ Towarzystwa i drukarnią.

przekładu Starego Testamentu zostanie ukazana na przykładzie dwóch tekstów z Księgi Jeremiasza: 1,1-10 oraz 2,32-35a.

Jan Szeruda już przed wojną opracował tłumaczenie Księgi Jeremiasza i przygotował ją do druku. Niestety, tekst ten spłonął w powstaniu warszawskim (zob. wyżej). Nad przygotowaną przez Szerudę nową wersją tej księgi komisja pracowała podczas 26 posiedzeń w dniach od 12 maja do 28 grudnia 1956 r. dokonując pierwszej kontroli⁴⁹ (Niemczyk 1965a, 72). Wersja ostateczna przygotowana na tym etapie została przekazana do Towarzystwa 11 maja 1957 r.⁵⁰ Tekst Jr 1,1-10 jest w niej następujący:

1. Słowa Jeremiasza, syna Hilkijasza, z rodu kapłańskiego w Anatot, w ziemi Benjamin,
2. którego doszło Słowo Pana w czasach króla judzkiego Jozjasza, syna Amona, w trzynastym roku jego panowania,
3. a potem w czasach Jojakima, syna Jozjasza, króla judzkiego, aż do końca jedenastego roku Sedecjasza, syna Jozjasza, króla judzkiego, aż do uprowadzenia mieszkańców Jerozolimy do niewoli w piątym miesiącu tego roku.
4. Doszło mnie Słowo Pana tej treści:
5. Zanim cię utworzyłem w łonie matki, wybrałem cię sobie, i zanim się urodziłeś, poświęciłem cię, przeznaczyłem cię na proroka narodów.
6. Wtedy rzekłem: Ach, Wszchemocny Panie! Oto ja nie umiem mówić, bo jestem (jeszcze) młody.
7. Na to rzekła Pan do mnie: Nie mów: jestem (jeszcze) młody! bo pójdziesz do kogokolwiek cię pošlę, i będziesz mówił wszystko, co ci rozkażę.
8. Nie bój się ich, bom Ja z tobą, aby cię ratować! – tak mówi Pan.

⁴⁹ Jak pokazano to wyżej, pierwotnie, jeszcze w latach 50-tych, uważano tekst na tym etapie za gotowy. Zanim został oddany do Towarzystwa, przeszedł on przez dwie kontrole komisji i jedną korektę literacką. Jednak po reorganizacji prac w latach 1960-1961 tę wersję potraktowano jako tekst po pierwszej kontroli, a następnie jako punkt wyjścia do korekty polonistycznej Wieczorkiewicza, rewizji niezależnego hebraisty i dalszych kontroli komisji.

⁵⁰ Jest to BWarsz/Corr/Jer_mps1_1. Zob. też BWarsz/K/1957-05-11_Szeruda-BiZTB.

9. Potem wyciągnął Pan rękę i dotknął ust moich, i rzekł do mnie Pan:
Oto wkładam Słowa Moje w twoje usta.
10. Zważ, że daję ci dzisiaj władzę nad narodami i nad królestwami,
abyś wykorzeniał i wypleniał, niszczył i burzył, odbudowywał i sadił.

Tekst Jr 2,32-35a po pierwszej kontroli był następujący:

32. Czy panna zapomina swojej ozdoby, oblubieńca swego pasa? Ale mój lud zapomniał o Mnie od niepamiętnych czasów.
33. Jak dobrze znasz drogę swoją szukania miłości, dlatego przyzwyczaiłaś postępowanie swoje do (wszelkiej) złości.
34. A na brzegu (szat) twoich znajduje się nawet krew niewinnych ubogich, których nie złapałaś na włamywaniu się; lecz pomimo tego wszystkiego
35a. mówisz: Jestem niewinną, przecież gniew Jego odwrócił się ode Mnie.

Ta wersja znajduje się w dwóch maszynopisach. Pierwszy z nich to egzemplarz dostarczony przez Szerudę do Towarzystwa 11 maja 1957 r. (fot. 6), a drugi to maszynopis sporządzony na podstawie tego pierwszego, z przeznaczeniem dla Wieczorkiewicza i komisji⁵¹.

Najpierw tekst trafił do Wieczorkiewicza w celu rewizji językowej. Podobnie jak w przypadku Nowego Testamentu, tak tutaj Wieczorkiewicz naniósł swoje uwagi ołówkiem. Niestety, nie zachowały się uwagi do Jr 1,1-10, ponieważ po ich rozpatrzeniu członkowie komisji je wymazali. Zachowały się jednak uwagi do Jr 2,32-35a (fot. 7). Są one następujące:

- w w. 32 Wieczorkiewicz zaproponował zmianę wyrażenia „oblubieńca swego pasa” na „oblubieniec pasa swego”⁵²;

⁵¹ BWarsz/Corr/Jer_mps2_1_W_k2.

⁵² Z tym tekstem komisja jak i maszynista sporządzający odpisy tekstu mieli nieco problemów, ponieważ został on pokreślony już w maszynopisie z 1957 r. Pierwotnie brzmiał on w następujący sposób: „oblubieniec swego pasa”, ale Szeruda poprawił piórem na „oblubieńca swego pasa”.

- w w. 33 postulował dwukrotną zmianę zaimków dzierżawczych „swoją” i „swoje” na „twoją” i „twoje” oraz zaproponował zmianę wyrażenia „(wszelkiej) złości” na „wszelkiego zła”.

W ogóle w propozycjach Wieczorkiewicza można zauważyć pewną tendencję: usiłował on archaizować tekst, gdzie to było możliwe, wprowadzał postpozycyjny szyk przydawki dzierżawczej (np. w w. 32: „pasa swego”; zjawisko to występuje aż 16 razy w Jr 2), co od wieków było w języku polskim cechą stylu biblijnego (Koziała 2009, 23). Tłumaczenie Szerudy wyraźnie zrywało z tą tendencją.

Tekst pokreślony przez polonistę trafił na posiedzenie komisji, która zajęła się jego propozycjami (druga kontrola). Zajęło to 22 posiedzenia, które odbyły się od 6 września do 6 grudnia 1962 r. (Niemczyk 1965b, 74). Generalnie zaakceptowano postpozycyjny szyk przydawki dzierżawczej. Ponadto konsekwentnie wprowadzono zasadę pisania zaimków osobowych i dzierżawczych małymi literami (zob. Jr 1,9). Pousuwano nawiasy w ww. 1,6.7, włączając słowo „jeszcze” do tekstu głównego oraz zastosowano zasadę rozpoczynania każdego wersetu od majuskuły, nawet w środku zdań.

O wiele więcej problemów sprawił komisji tekst Jr 2,32-35a, gdzie wprowadzono własne rozwiązania (fot. 7):

32. Czy panna zapomina swojej ozdoby, oblubieniec pasa swego? Ale mój lud zapomniał o mnie od niepamiętnych czasów
33. Jak sprytnie potrafisz obmyślać sposoby uprawiania miłości! Dlatego dopasowałaś postępowanie twoje do wszelkiej złości.
34. A na skraju szat twoich znajduje się krew niewinnych ubogich, której nawet u włamywaczy nie znalazłem; lecz pomimo tego wszystkiego
- 35a. Mówisz: Jestem niewinną, przecież gniew jego odwrócił się ode mnie.

Jak widać, tekst Jr 2,32-35a po drugiej kontroli znacznie się różni od wcześniejszej wersji. Tekst ten przed przepisaniem na czysto był jeszcze sprawdzany przez pracowników Towarzystwa w sierpniu i wrześniu

1963 r. oraz w styczniu i lutym 1964 r.⁵³ Następnie przepisano go na czysto w 6 egzemplarzach⁵⁴. Na tej wersji pracował Mosze Altbauer (fot. 8)⁵⁵, jego tekst jest następujący:

Jr 1,1-10:

1. Słowa Jeremiasza, syna Hilkijasza, z kapłanów, którzy byli w Anatot, w ziemi Benjamina,
2. Do którego doszło Słowo Jahwe w czasach króla Judy Jozjasza, syna Amona, w trzynastym roku jego panowania,
3. A potem w czasach Jojakima, syna Jozjasza, króla Judy, aż do końca jedenastego roku Cydkijasza, syna Jozjasza, króla Judy, aż do wygnania (mieszkańców) Jerozolimy w piątym miesiącu.
4. Doszło mnie także Słowo Jahwe:
5. Zanim cię stworzyłem w łonie matki, / znałem cię, / i zanim wyszedłeś z łona, poświęciłem cię. / wyznaczyłem cię na proroka narodów. /
6. Wtedy rzekłem: Ach, Jahwe (Boże – wersja alternatywna, przyp. – RP)! Oto ja nie umiem mówić, / bo jestem chłopcem. /
7. Jahwe rzekł do mnie: Nie mów: jestem chłopcem! / bo pójdziesz do kogokolwiek cię pošlę, / i będziesz mówił wszystko, co ci rozkażę. /
8. Nie bój się ich, bo Ja jestem z tobą, aby cię ratować! – Słowo (wypowiedź – wersja alternatywna, przyp. – RP) Jahwe.
9. Potem Jahwe wyciągnął rękę i dotknął moich ust, i rzekł do mnie Jahwe: Oto kładę moje Słowo w twoje usta.
10. Patrz, że wyznaczam (mianuję cię – wersja alternatywna, przyp. – RP) dzisiaj nad narodami i nad królestwami, abys wurywał i rozbijał, niszczył i burzył, budował i sadił.

Jr 2,32-35a:

32. Czy Panna zapomina swojej ozdoby, / narzeczona (panna młoda – wersja alternatywna, przyp. – RP) swoich wstążek? / Ale mój lud mnie zapomniał od niezliczonych dni. /

⁵³ BWarsz/Inne/Zeszyty/ST_NT_s20.

⁵⁴ Zachowały się 4 kopie, m.in.: BWarsz/Corr/Jer_mps3_1 i BWarsz/Corr/Jer_mps3_2_A.

⁵⁵ BWarsz/Corr/Jer_mps3_2_A. Adnotacja „dr Tyloch” zamieszczona na pierwszej stronie tego maszynopisu nie oznacza, że to on jest autorem poprawek. Najprawdopodobniej jest to informacja, że miał on otrzymać do rewizji ten maszynopis z uwagami Altbauera.

33. Jakże ulepszasz (poprawiasz – wersja alternatywna, przyp. – RP) swoją drogę, aby szukać miłości! Dlatego również zła uczyłaś na swych drogach.

34. Także na skraju twoich szat znajduje się krew niewinnych ubogich.
/ Nie znalazłem ich w podziemiu, gdyż mimo tego wszystkiego

35a. Mówisz: Ponieważ jestem niewinną, / zaiste jego gniew odwrócił się ode mnie.

Jak widać, żydowski uczony zaproponował wiele istotnych zmian, tworząc właściwie zupełnie nowy przekład. Po pierwsze, w wielu miejscach przedstawił własne rozwiązania translatorskie. Po drugie, wprowadził zamiast słowa „Pan” imię własne Boga w postaci „Jahwe” (nieodmienne). Po trzecie, zamienił w 1,3 imię „Sedecjasz” na wersję „Cydkijas”. Po czwarte, odarchaizował tekst, przenosząc przydawki dzierżawcze przed wyrazy określane (jednak niekonsekwentnie). Po piąte, fragmenty poetyckie podzielił na stychy, wstawiając w odpowiednich miejscach kreski /. Czasami podawał wersje alternatywne przekładu – do wyboru komisji. Z analizy maszynopisu z poprawkami Altbauera wynika, że, w przeciwieństwie np. do wspomnianego wyżej maszynopisu Księgi Sędziów, nikt już po nim nie kreślił. Czy to oznacza, że praca Altbauera nie została nawet przejrzana przez komisję? Tak mogło być, chyba że istniały jeszcze inne maszynopisy, na których znajdowały się te same poprawki (podobnie jak w przypadku korekty polonistycznej Wieczorkiewicza do ewangelii) i to one stanowiły materiał dla prac komisji. Nie da się do końca rozwiązać tego problemu z powodu niekompletnego materiału źródłowego.

Z notatek poczynionych przez pracowników Towarzystwa wiadomo, że nad tekstem Księgi Jeremiasza pracował również Tyloch, który pobrał maszynopis 30 czerwca 1971 r., ale pracę nad nim rozpoczął dopiero w lutym 1973 r., kiedy to zwrócił pierwszych 31 stron z naniesionymi ołówkiem poprawkami⁵⁶. Niestety, wersja z poprawkami profesora nie

⁵⁶ BWarsz/Inne/Zeszyty/ST2_s15.

zachowała się. Z zapisków pracowników Towarzystwa wynika, że istniały również inne maszynopisy z tekstem Księgi Jeremiasza⁵⁷. Być może czekają one jeszcze na odkrycie. Istnieje za to możliwość porównania maszynopisów z ostateczną wersją wydrukowaną w 1975 r.:

Jr 1,1-10:

1. Słowa Jeremiasza, syna Chilkiasza, z rodu kapłańskiego w Anatot, w ziemi Beniamina,
2. Którego doszło słowo Pana w czasach króla judzkiego Jozjasza, syna Amona, w trzynastym roku jego panowania,
3. A potem w czasach Jojakima, syna Jozjasza, króla judzkiego, aż do końca jedenastego roku Sedekiasza, syna Jozjasza, króla judzkiego, aż do uprowadzenia mieszkańców Jeruzalemu do niewoli w piątym miesiącu tego roku.
4. Doszło mnie słowo Pana tej treści:
5. Wybrałem cię sobie, zanim cię utworzyłem w łonie matki, zanim się urodziłeś, poświęciłem cię, na proroka narodów przeznaczyłem cię.
6. Wtedy rzekłem: Ach, Wszchemocny Panie!
Oto ja nie umiem mówić, bo jestem jeszcze młody.
7. Na to rzekł do mnie Pan:
Nie mów: Jestem jeszcze młody!
Bo do kogokolwiek cię pošlę, pójdziesz i będziesz mówił wszystko, co ci rozkażę.
8. Nie bój się ich, bo Ja jestem z tobą, aby cię ratować! – mówi Pan.
9. Potem Pan wyciągnął rękę i dotknął moich ust.
I rzekł do mnie Pan: Oto wkładam moje słowa w twoje usta.
10. Patrz! Daję ci dzisiaj władzę nad narodami i nad królestwami, abys wykorzeniał i wyplenił, niszczył i burzył, odbudowywał i sadił.

⁵⁷ Zeszyty rejestrują np. 154-stronnicowy maszynopis napisany w 6 egzemplarzach (BWarsz/Inne/Zeszyty/ST2_s15).

Jr 2,32-35a:

32. Czy panna zapomina swojej
ozdoby, oblubienica swojego pasa?
Lecz mój lud zapomniał o mnie od niepamiętnych czasów.
33. Jak sprytnie umiesz obmyślać
sposoby uprawiania miłości!
Dlatego dopasowałaś swoje
postępowanie do wszelakiej złości,
34. A także na skraju twoich szat
znajduje się krew niewinnych ubogich,
której nie znalazłem nawet
u włamywaczy, lecz u tych wszystkich.
- 35a. A jednak mówisz: Jestem niewinna,
przecież jego gniew odwrócił się ode mnie.

Które z licznych propozycji Altbauera można odnaleźć w tekście ostatecznym? W w. 1,1 zamiast „ziemia Benjamin” dano „ziemia Benjamina”. W w. 1,8 „bom Ja z tobą” zastąpiono „bo Ja jestem z tobą”. W w. 1,9 zmieniono szyk i w miejsce „wyciągnął Pan” jest teraz „Pan wyciągnął”⁵⁸ oraz przywrócono naturalny szyk przydawki dzierżawczej: „moich ust”, „moje słowa”, „twoje usta”. Podobnie jest w 2,34.35a. W w. 2,34 zmieniono jeszcze „A na skraju” na „A także na skraju” – Altbauer proponował nieco inaczej: „Także na skraju” skreślając wyraźnie „A”.

Jeśli chodzi o transkrypcję nazw własnych, to Altbauer w większości pozostawił je w tradycyjnej spolszczonej formie⁵⁹. Tylko w Jr 1,1-10 imię צַדְקִיָּהוּ oddał jako „Cydkijasz”. W swoim „Indeksie nazw biblijnych” z 1966 r. proponował „Cydkijjahu”, ale dodał: „a może spolszcz. formę: Sedekiasz?”⁶⁰ Wygląda na to, że ostatecznie połączył on oba warianty.

⁵⁸ Z wersją Altbauera zgadza się tylko szyk, bo proponował on „Jahwe wyciągnął”.

⁵⁹ W swoim indeksie imion Altbauer proponował dalej posuniętą hebraizację transkrypcji: יֵאוֹשִׁיָּהוּ – Joszijahu, יְהוֹיָכִים – Jehojakim. Dla nazwy יְרוּשָׁלַם Altbauer zaproponował dwa rozwiązania: Jerozolima lub Jeruzalem.

⁶⁰ Zob. BWarsz/Inne/Altbauer_Index_nazw_czystopis_1968_s79.

W innych miejscach Starego Testamentu widoczny jest większy wpływ „Indeksu” Altbauera (zob. Żak 2018, 191, 203-204).

Wydaje się, że oddanie hebrajskiego Tetragramu przez „Jahwe” było własnym pomysłem Altbauera. W „Indeksie” proponował on, aby Boże imiona tłumaczyć w następujący sposób: יהוה – Bóg, אֱלֹהֵי יְהוָה oraz אֱלֹהֵי יְהוָה – Pan Bóg, יהוה אֱלֹהֵים – Pan Bóg⁶¹. Zdecydowanie przeciwko zastosowaniu imienia Bożego „Jahwe” w BWarsz był Andrzej Wantuła, który przy okazji recenzji BT 1 bardzo krytycznie ocenił ten pomysł:

Najbardziej rzucającą się w oczy zmianą językową jest wprowadzenie do polszczyzny imienia Bożego Jahwe na miejsce dotychczasowego „Pan”. Robi to szokujące wrażenie i sprawia, że Bóg Starego Testamentu staje się czytelnikowi jakiś obcy, daleki i zostaje zepchnięty do rzędu bogów mitologii semickiej. Względy rzeczowe i formalne wzięły tu górę nad duszpasterskimi. Jedyne w Psalterzu odstąpiono ze względów „liturgiczno-duszpasterskich” od tej nowości i zachowano tradycyjne tłumaczenie „Pan”. [...] To wyszło psalmom na korzyść i uratowało ich modlitewny charakter (Wantuła 1969, 127, 148).

Przy takich poglądach przewodniczącego komisji przekładowej pomysł wprowadzenia imienia „Jahwe” do BWarsz był nie do zrealizowania, tym bardziej że z najwcześniejszych zachowanych maszynopisów wynika, iż nie planowano tego od samego początku⁶². Również podział na stychy zaproponowany przez Altbauera nie pokrywa się z tym z pierwszego wydania całej Biblii z 1975 r.

Trzeba przyznać, że wpływ poprawek uczonego z Izraela w stosunku do ogromu jego pracy był niewielki. Ponadto zmiany, które korespondują z jego propozycjami, są na tyle ogólne i nie zawsze jednoznaczne, że mogły nastąpić pod wpływem innych czynników. Brak notatek komisji na maszynopisie z poprawkami Altbauera oraz stwierdzony

⁶¹ BWasz/Inne/Altbauer_Indeks_nazw_czystopis_1968_s42.

⁶² Imię ‘Jahwe’ pozostawiono tylko w kilku miejscach (2 Mż 3,14; 6,3; 4 Mż 14,35; Ps 83,19; Iz 40,10; 48,17) i to nie we wszystkich wydaniach. W wydaniu pierwszym z 1975 r. w ogóle „Jahwe” nie występuje (zob. Żak 2018, 181-183).

tu dyskusyjny wpływ jego uwag na ostateczną postać tekstu może nawiązywać wątpliwości, czy komisja w ogóle się nad nimi pochyliła. Inaczej jest z księgami historycznymi. Są one bardzo mocno pokreślone przez członków komisji, co świadczy o analizowaniu uwag Altbauera. Również w tych przypadkach większość propozycji hebraisty z Jerozolimy została odrzucona (zob. wyżej). Być może członkowie komisji zorientowali się, że niewiele z tych poprawek jest wprowadzanych do tekstu i zrezygnowali w pewnym momencie z ich analizowania. A może po prostu zaginęła część maszynopisów z propozycjami Altbauera i decyzjami komisji? Trzeba mieć nadzieję, że na problem ten więcej światła rzucą dokładniejsze badania wszystkich zachowanych maszynopisów z tekstem Starego Testamentu, nad czym pracuje ks. Jan Żak.

Zaprezentowane tu przykłady pokazują wpływ zespołowo-komisyjnej organizacji pracy nad przekładem Biblii na proces kształtowania się tekstu i na jego finalną postać. Porównując wersję po pierwszej kontroli Jr 1,1-10, należy stwierdzić, że jest ona mocno zbliżona do tej wydrukowanej w 1975 r. Niestety, nie da się porównać tych tekstów z pierwotnym tłumaczeniem Szerudy, gdyż jego tekst się nie zachował. Jednak jeśli chodzi o Jr 2,32-35a, to należy stwierdzić, że tekst ten znacznie odbiega od wersji po pierwszej kontroli. Właściwie miejscami jest to zupełnie inne tłumaczenie, którego autorstwo należy przypisać komisji.

O wiele więcej można powiedzieć na temat Mk 1,14-18. Z zachowanych materiałów widać wyraźnie, że nie można uznać za autora tłumaczenia osoby Wolframa, który przygotowywał pierwszą wersję przekładu. O jego kształcie w największym stopniu zdecydowała pierwsza kontrola przeprowadzona przez komisję. Powyższe przykłady w wystarczający sposób usprawiedliwiają przyjęty przez Towarzystwa Biblijne zwyczaj niezamieszczania nazwisk tłumaczy przy poszczególnych księgach, co miało również miejsce w przypadku BWarsz.

4. Wnioski

Dysponując obszernym materiałem dotyczącym organizacji prac nad przekładami Biblii na język polski, warto na zakończenie sformułować kilka wniosków nasuwających się z porównania metody zespołowo-autorskiej i zespołowo-komisyjnej.

1. Wybór metody organizacji prac jest ściśle związanym z aspektem personalnym wykonywanych przekładów. Metoda zespołowo-autorska wymaga większej liczby osób. W pracach nad BT 1 brało udział 39 tłumaczy (nie licząc zespołu benedyktynów tynieckich wspólnie tłumaczących Księgę Psalmów), 6 literatów, 12 członków zespołu rewizyjnego i 11 benedyktynów należących do tynieckiego kolegium redakcyjnego (Pietkiewicz 2015, 377). Podjęcie pracy tą metodą wymaga dużego i dobrze wykształconego zaplecza specjalistów, które w tej chwili z pewnością posiadają polscy katolicy. Metoda zespołowo-komisyjna zadowala się mniejszą ilością współpracowników. Do komisji przekładowej BWarsz wchodziło 4 biblistów ewangelickich bezpośrednio zaangażowanych w prace przekładowe (Jan Szeruda, Andrzej Wantuła, Karol Wolfram, Wiktor Niemczyk), później dołączył do nich również Jan Bogusław Niemczyk. Nad BWarsz pracował jeden polonista (Wieczorkiewicz) i trzech niezależnych ekspertów (Pianko, Altbauer i Tyloch). Daje to razem 9 osób. Komisję rewizyjną, oprócz członków komisji przekładowej i polonisty, tworzyli również przedstawiciele 6 Kościołów protestanckich oraz przedstawiciel Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego. Niewątpliwie dobór pracowników był tu związany z wielkością zaplecza naukowego protestantów, które było o wiele skromniejsze niż katolickie.
2. Z aspektem personalnym prac związany jest również czas ich trwania. Czas potrzebny na przygotowanie BT 1 obejmował 5 lat

i 11 miesięcy⁶³. Prace nad BWarsz trwały prawie 26 lat⁶⁴. Komisyjne opracowanie przekładu wymaga wielkiej liczby posiedzeń, które odbywają się z dużą częstotliwością, co jest możliwe tylko w przypadku zamieszkiwania członków komisji w pobliżu (takie warunki umożliwił warszawski ChAT będący centrum teologii niekatolickiej w Polsce). Dla przykładu można podać, że Wolfram do swojej śmierci w 1965 wziął udział w 786 posiedzeniach (Enholc-Narzyńska 1996, 101). Liczba odbytych przez komisję sesji musiała więc znacznie przekraczać tysiąc.

3. Można zauważyć również konfesyjny charakter doboru metod organizacji prac przekładowych. Katolicy preferują metodę zespołowo-autorską, zapewne z powodu szybszego toku prac oraz większych możliwości kadrowych. Protestanci sięgają najczęściej po metodę zespołowo-komisyjną i to chyba nie tylko z powodu skromniejszych możliwości personalnych, ale także z tej przyczyny, że ich tłumaczenia ukazują się w kooperacji z Towarzystwem Biblijnym w Polsce, które organizuje prace i je finansuje. Ta właśnie metoda jest preferowana przez Towarzystwa Biblijne na całym świecie. Warto jeszcze dodać, że po 1965 r. katolicy metodą zespołowo-autorską dokonali tłumaczenia Biblii poznańskiej II (1973-1975) i Biblii Edycji św. Pawła (2008). Niekatolicy po 1975 r. z inicjatywy Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego metodą zespołowo-komisyjną

⁶³ Za datę rozpoczęcia prac przyjmuje się 10.09.1959 r. (pierwszy przydział ksiąg do tłumaczenia), a za datę zakończenia – 2.08.1965 r. (ukazanie się pierwszych egzemplarzy BT 1) (zob. Pietkiewicz 2015, 113, 148).

⁶⁴ Liczbę tę otrzyma się, gdy za datę rozpoczęcia prac przyjmie się 23.02.1949 r. (początek tłumaczenia perykop liturgicznych), a za datę zakończenia – 4.09.1975 r. (ukazanie się pierwszych egzemplarzy). Jeśli jednak za początek prac przyjmie się 14.10.1954 r. (początek systematycznych prac nad przekładami całych ksiąg), to czas prac nad BWarsz skróci się do niespełna 20 lat. W przedmowie „Od Wydawnictwa” przyjęto dłuższy okres: „ponad 25 lat powstawało dzieło, które dzisiaj oddajemy w ręce Czytelników” (*Biblia* 1975, 4).

przetłumaczyli i wydali w 1991 r. „Nowy Testament. Przekład z języka greckiego na współczesny język polski”. Metodą zespołowo-komisyjną sporządzono także Biblię ekumeniczną (2017) wydaną przez Towarzystwo Biblijne w Polsce. Ponadto metoda zespołowo-komisyjna bardziej nadaje się do opracowania o charakterze ekumenicznym.

4. Jakie ślady w samym tekście tłumaczenia pozostawia każda z tych metod? Jakiej mają one zalety i wady, jeśli chodzi o język przekładu i jego poprawność teologiczną i filologiczną? Z pewnością metoda zespołowo-komisyjna umożliwiła sporządzenie przekładu bardziej jednolitego pod względem terminologicznym (co było mankamentem BT 1 – zob. Pietkiewicz 2015, 127, 173, 175, 185, 201) oraz stylistycznym. Z drugiej jednak strony wydaje się, że metoda zespołowo-autorska ze swoją różnorodnością stylistyczną bardziej odpowiada naturze samej Biblii, która jest również dziełem zbiorowym i niejednolitym pod względem literackim (Jankowski 1975, 327)⁶⁵. Przekład będący rezultatem pracy komisji z natury rzeczy może się okazać stylistycznie ‘płaski’, pozbawiony cech indywidualnych tłumacza. Trzeba tu jednak zapytać: czy w pracy przekładowej chodzi o to, aby tłumacz pozostawił w tekście cechy własnego stylu, czy też o to, aby oddać cechy stylu autora? Trudno w tym momencie jednoznacznie stwierdzić, która z metod lepiej oddaje indywidualne cechy języka poszczególnych autorów, bo to wymaga zaawansowanych badań językoznawczych, które przynajmniej na polskim gruncie

⁶⁵ Warto w tym kontekście przytoczyć wypowiedź Jankowskiego: „Pismo św. nie jest dziełem jednego pisarza i nie odznacza się bynajmniej jednolitością stylu. Są w nim księgi historyczne, poetyckie, dydaktyczne. Każdy z proroków i ewangelistów – to wybitna indywidualność o własnym stylu. Dobry przekład powinien uwzględniać te różnice. Stąd wielość tłumaczy lepiej pozwala czytelnikowi wczuć się w różnorodność stylową świętych ksiąg. A zresztą mieliśmy pod tym względem bardzo dobre przykłady zagraniczne. Niemal powszechne uznanie zdobyła sobie francuska *«La Bible de Jerusalem»*, która też jest pracą zbiorową” (Bardecki, Jankowski 1969, 1).

nie były nigdy prowadzone. Z drugiej jednak strony wydaje się, że przepuszczenie danego tekstu kilkakrotnie przez ręce kilkuosobowej komisji składającej się z dobrze wykształconych biblistów znających biegle języki biblijne oraz teologię biblijną stwarza większe szanse na przygotowanie tekstu lepszego pod względem teologicznym i wierniejszego myśli oryginału.

5. Jakie znaczenie dla określenia autorstwa przekładu ma wybór metody? Jakie ma ono skutki dla aspektów bibliograficznych i edytorskich? Przy metodzie zespołowo-autorskiej osobą ostatecznie decydującą o kształcie tłumaczenia jest jego autor. Uwagi poszczególnych komisji korekty merytorycznej i literackiej oraz zespołu redakcyjnego pełnią tu głównie funkcję doradczo-pomocniczą. W związku z tym możliwe jest podanie na stronach redakcyjnych nazwisk tłumaczy poszczególnych ksiąg, co czyni się do dziś w BT pod nagłówkiem „księgi i ich tłumacze”. Z czasem jednak, gdy przekład poddawany jest kolejnym rewizjom merytorycznym i stylistycznym przeprowadzanym przez zespoły osób, które nie są tłumaczami poszczególnych ksiąg i modyfikują ich tekst często bez udziału tłumaczy – pojawiają się pytania: Czy nadal jest rzeczą właściwą podawanie nazwisk tłumaczy pod wyżej podanym nagłówkiem? Czy w przygotowywanym obecnie szóstym wydaniu BT, której tekst jeszcze bardziej będzie się różnił od wersji autorskich z 1965 r., nie należałoby zmienić nagłówek na „tłumacze ksiąg z wydania pierwszego” oraz podać w odpowiednim miejscu przy poszczególnych księgach nazwisk rewizorów wydania szóstego? Podobnie należy rozwiązać również problem określenia odpowiedzialności za redakcję naukową BT 6. W tym przypadku należy jednak pamiętać, iż 23 maja 1979 r. między Pallottinum a redaktorami naukowymi BT: Jankowskim, Stachowiakiem i Romaniukiem została zawarta pisemna umowa, w której wydawnictwo zobowiązało się do wieczystego zamieszczania ich nazwisk na wszystkich następnym

wydaniach BT⁶⁶. Przy określaniu odpowiedzialności za BT 6 trzeba będzie również pamiętać, że między jej pierwszym a drugim wydaniem zmieniła się nieco lista tłumaczy poszczególnych ksiąg⁶⁷. Przy okazji należy także zaznaczyć, że wraz z kolejną rewizją BT pojawia się problem tożsamości tej Biblii. Czy jest to nadal Biblia Tysiąclecia? Mamy przecież w tej chwili aż cztery różne Biblie Tysiąclecia różniące się w bardzo wielu miejscach, co zresztą w różnych kontekstach duszpasterskich jest nieco uciążliwe. Obserwowaliśmy to ostatnio przy okazji zmiany lekcjonarzy. Zupełnie inaczej sprawa autorstwa wygląda, gdy stosuje się metodę zespołowo-komisijną. Tekst przekładu przechodzi tu kilkakrotnie przez kontrole odpowiednich komisji, które wspólnie decydują o jego ostatecznej formie. Osoba przygotowująca pierwszą wersję tłumaczenia (jak widzieliśmy z bardzo licznymi propozycjami wariantów) nie jest więc autorem przekładu danej księgi w jej ostatecznej postaci. Z tego powodu, zgodnie ze zwyczajami Towarzystw Biblijnych, nie podaje się nazwisk tłumaczy na stronach redakcyjnych wydań Biblii. Często pomija się również nazwiska członków komisji. Dla BWarsz uzyskano zgodę w londyńskiej ‘Centrali’ Towarzystwa na zamieszczenie nazwisk

⁶⁶ W archiwum Wydawnictwa Pallottinum zachowały się protokoły ze zgodą podpisaną przez Jankowskiego i Stachowiaka. Jankowski dopisał własnoręcznie: „Zgodnie z punktem trzecim niniejszego protokołu wyrażam zgodę na to, by moje nazwisko stałe figurowało na kolejnych wydaniach BT” (BT/Inne/Protokół_1979-05-23_1_s2), a Stachowiak: „Protokół niniejszy przyjmuję do wiadomości i zgadzam się na nierozzerwalność związku Redakcji Naukowej BT, zastrzegając sobie jednak prawo zgody w wypadku rozszerzenia RN w przyszłości, zwłaszcza w części starotestamentalnej” (BT/Inne/Protokół_1979-05-23_2_s2).

⁶⁷ W BT 2 w stosunku do BT 1 wprowadzono następujące zmiany: przypisy do Rdz opracowała redakcja (do BT 1 benedyktyni tynieccy); przypisy do Joz uzupełnił w BT 2 P. Leks; Ps w BT 1 tłumaczyli benedyktyni tynieccy, a w BT 2 A. Jankowski i L. Stachowiak; w BT 2 na nowo została przetłumaczona Jr przez L. Stachowiaka – w BT 1 tłumaczyli ją S. Styś a opracował do druku E. Haratym; L. Stachowiak przetłumaczył też na nowo Dn, którą dla BT 1 przełożył E. Haratym (zob. Pietkiewicz 2015, 187).

wszystkich członków komisji przekładowej na pierwszym tysiącu wydrukowanych egzemplarzy Biblii, które miały mieć charakter archiwalny i zostać rozesłane do bibliotek i instytucji naukowych, oraz pozostać do wyłącznej dyspozycji Towarzystwa Biblijnego⁶⁸. Ostatecznie w przedmowie „Od Wydawnictwa” do wydania Biblii z 1975 r. czytamy:

Nowego tłumaczenia dokonał zespół powołany przez Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne w Warszawie. W pracach Komisji Przekładu brali udział: Ks. bp prof. dr Andrzej Wantuła, ks. bp prof. dr Jan Szeruda (†), ks. prof. dr Wiktor Niemczyk, ks. prof. dr Karol Wolfram (†), prof. dr Bronisław Wieczorkiewicz (†). Z Komisją współpracowali przedstawiciele Kościołów chrześcijańskich w Polsce oraz grupa specjalistów (*Biblia* 1975, 4).

Wydanie Nowego Testamentu z 1966 r. zawiera dodatkowo informację: „W sumie nad przygotowaniem wydania pracowało około 30 osób” (*Nowy Testament* 1966, 4). Informacja o składzie komisji jest do dziś zamieszczana na wszystkich wydaniach BWarsz, a więc musiano wycofać się z pomysłu umieszczenia nazwisk tylko na ograniczonej liczbie egzemplarzy przeznaczonych wyłącznie do celów archiwalnych.

* * *

Oprócz wyznaczonych na początku celów badawczych niniejszy artykuł posiada jeszcze inny cel. Historia BWarsz, która w 2025 r. będzie obchodzić swój złoty jubileusz, do dnia dzisiejszego nie spotkała się z szerszym zainteresowaniem badaczy. Autor obecnego tekstu, podobnie jak w 2018 r. ks. Jan Żak (zob. Żak 2018, 199-200) liczy na to, że nieniejsza publikacja odkryje bogactwo materiału badawczego przechowywanego w Towarzystwie Biblijnym w Polsce i zachęci innych do

⁶⁸ BWarsz/Inne/Umowa_BiZTB-KOMISJA_1961-02-18_s3-4; por. Protokół_KOMISJA_1960-10-25_s3.

podjęcia badań nad tym tak ważnym tłumaczeniem Biblii na język polski – tym bardziej, że niebawem materiał ten zostanie do końca opracowany i będzie dostępny w formie cyfrowej. Publikacja niniejszej pracy w środowisku Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie jest również swego rodzaju apelem i prośbą do żyjących jeszcze świadków powstawania BWarsz o udostępnienie przechowywanych w prywatnych archiwach dokumentów i świadectw, które pozwolą opracować jak najbardziej kompletną historię tej Biblii.

Warszawa dn. 25 .X.1960 r.

Zebranie Komisji Tłumaczenia Pisma Sw.

Rd.2/ ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~

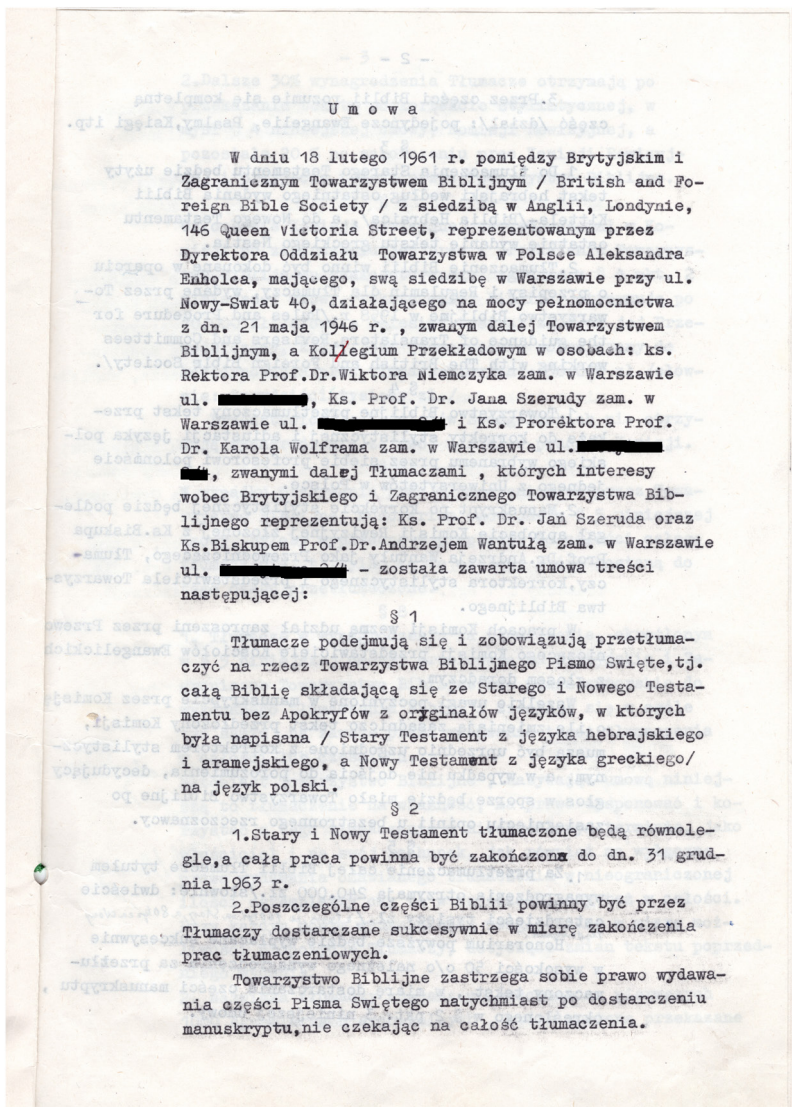
Jak Ks. Ks. prof. wiadomo , wszystkie plany wydawnicze są przygotowywane z góry na dłuższy przeciąg czasu. Tak samo jest i w naszej Instytucji.

Otrzymałem z Centrali wiadomość, że w przyszłym roku Towarzystwo zamierza wydać nowy nakład poszczególnych Ewangelii i Nowy Testament w języku polskim. Nie byłoby w tym nic dziwnego, że pragną to uczynić. Wydaje nam się jednak, że ponieważ do czasu wydania nowego nakładu mamy jeszcze rok czasu, a jak była o tym mowa niejednokrotnie na naszych zebraniach, na przygotowanie rewizji tekstu N.T. wystarczy czas jednego roku. Wobec tego proponujemy i życzylibyśmy sobie , aby nieco zmienić dotychczasowy bieg pracy nad całością przygotowywanego tłumaczenia w ten sposób, aby przystąpić niezwłocznie do rewizji tekstu N.T. równoległe z nowym przekładem ST.T. Wydaje nam się to również tym bardziej słuszne , że w chwili obecnej 65% ST.T. jest już ukończone. Aby nie przedłużać w dalszym ciągu całości prac nad tłumaczeniem Pisma Sw., a tym samym nie przedłużać okresu wydania całości nowego tłumaczenia, które jest z niecierpliwością oczekiwane przez wszystkie kościoły w Polsce , pragnęlibyśmy w ten sposób przyspieszyć wydanie nowego tłumaczenia całej Biblii. Dlatego pragnęlibyśmy widzieć zakończenie prac tłumaczeniowych nad ST.T. ^{razem} równocześnie z zakończeniem rewizji N.T.

Ad. 3./Przepisy tłumaczeniowe obowiązujące w naszej Instytucji przewidują, że po dostarczeniu nowego tłumaczenia Pisma Sw. na język obcy z oryginału, dokonana zostanie analiza tekstu opracowanego celem najwierniejszego oddania ducha tekstu pierwotnego w języku na który został przełożony.

W związku z tym Tow. odda przygotowane tłumaczenie z tekstu ~~ST~~ hebrajskiego ST.T. prof. U.W. celem merytorycznego przejrzenia. Po ewentualnym skorygowaniu tekstu zostanie on

Fot. 1. Strona z protokołu z posiedzenia komisji przekładu Pisma Świętego z dn. 25 października 1960 r. (Archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce).

Fot. 2. Umowa na przekład Biblii zawarta między Brytyjskim i Zagranicznym Towarzystwem Biblijnym z siedzibą w Anglii a komisją przekładu Pisma Świętego z dn. 18 lutego 1961 r. (Archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce).

przybył Jezus z Nazaretu Galilejskiego i wstąpił
 ochrzczyć go w Jordanie.

10) I zaraz, ^{niech} ~~on~~ wstąpił w wodę, i ujrzał rozciągnięte
 niebiańskie i ducha ~~zstępującego~~, zstępującego
 na niego w kształcie gołębicy.

11) I usłyszał głos z nieba: Tyś jesteś Syn
 mój umiłowany, i którymś sobie upo-
 dobał (i któryś swadława, upodobanie).

12) I zaraz powiódł go duch na jordanis.

13) I był na jordanis i zstąpił na niego, i usłyszał
 głos z nieba; i powiedział: Tyś jesteś mój
 Syn umiłowany i którymś sobie upo-
 dobał.

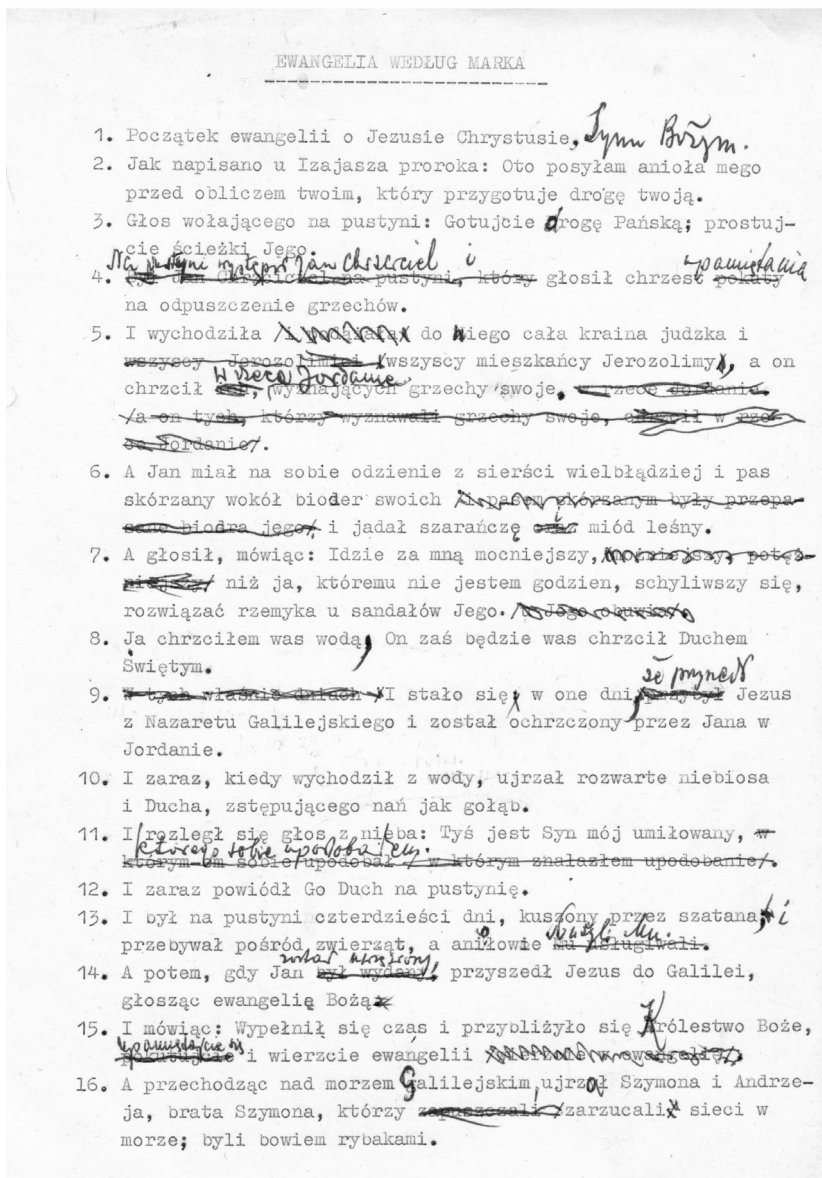
14) A potem, gdy już był w Jordanis, przyniósł Jezus
 do Galileji, i zaczął głosić ewangelie.

15) I ~~zstąpił~~ ^{zstąpił} ~~na niego~~ ^{na niego} i przybliżyło się do niego
 wiele uczniów i zaczęli głosić ewangelie
 w Galileji.

16) A jak przyszedł do miasta nazwanego Kafarnaum, i
 ujrzał tam syna i brata jego, i brata
 jego i brata jego, i brata jego, i brata jego.
 i brata jego, i brata jego, i brata jego, i brata jego.

17) I powiedział do nich Jezus: Pojście za mną,
 a uczę was, że uczynicie rybakami.
 a wy, i bracia was, i bracia was, i bracia was.

Fot. 3. Rękopis Wolframa z ok. 1961 r. zawierający pierwszy tekst przekładu Mk 1,9-17 (Archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce).

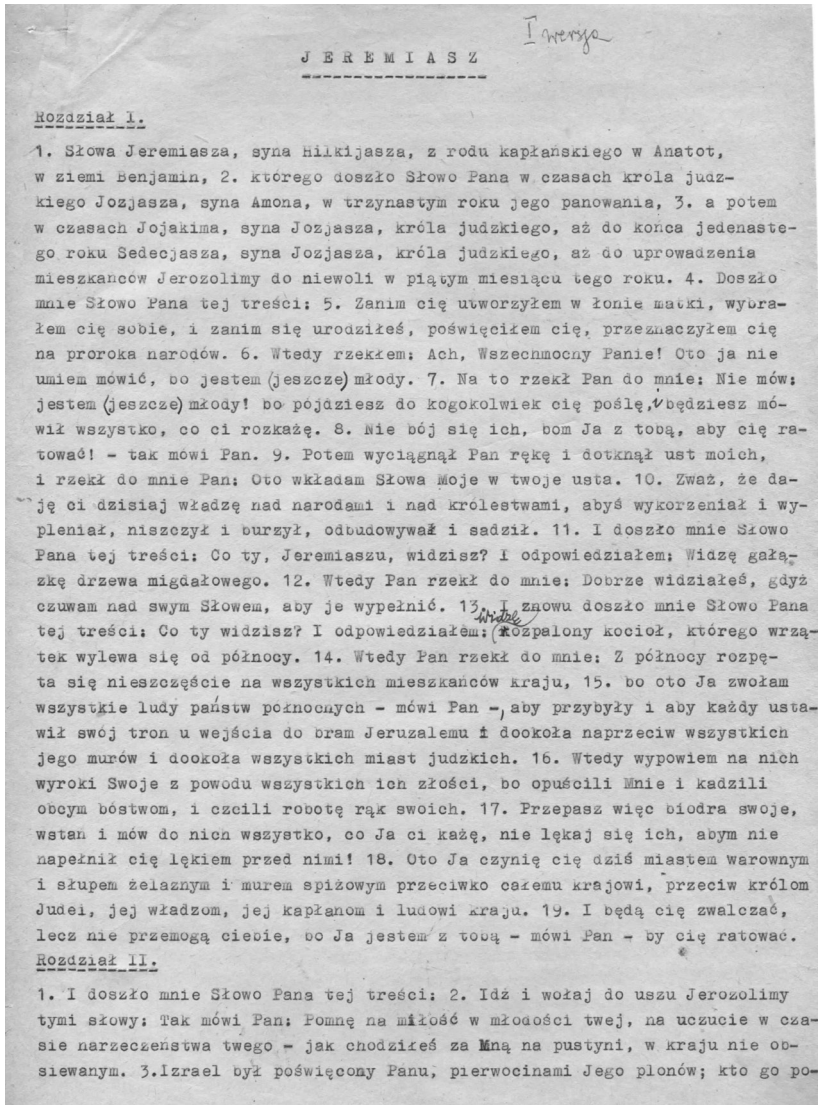

Fot. 4. Maszynopis nr 1 zawierający Mk 1,1-16, wykonany na podstawie rękopisu Wolframa z poprawkami komisji po pierwszej kontroli z dn. 12 października 1961 r. (Archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce).

- 2 -

13. I był na pustyni czterdzieści dni, kuszony przez szatana, i przebywał pośród zwierząt, a aniołowie służyli mu.
14. A potem, gdy Jan został uwięziony, przyszedł Jezus do Galilei, głosząc ewangelię Bożą
15. I mówiąc: Wypełnił się czas i przybliżyło się Królestwo Boże, upamiętajcie się i wierźcie ewangelii.
16. A przechodząc nad morzem Galilejskim, ujrzeli Szymona i Andrzeja, brata Szymona, którzy zarzucali sieci w morze; byli bowiem rybakami.
17. I rzekł do nich Jezus: Pójdźcie za mną, a ^{uczynię z was rybami} ~~zrobię was rybami~~ ~~ludzi.~~ ~~ludzi.~~
18. I zaraz porzucili sieci i poszli za nim.
19. A gdy postąpił nieco dalej, ujrzeli Jakuba, syna Zebedeusza oraz brata jego, Jana, którzy ~~byli~~ byli w łodzi i naprawiali sieci.
20. I zaraz powołał ich; a oni, pozostawwszy ojca swego Zebedeusza z najemnikami w łodzi, poszli za nim.
21. I weszli do Kapernaum; i zaraz w sabbat wstąpił do synagogi i nauczał.
22. I zdumiewali się nad nauką jego, gdyż nauczał ich jako moc mający, a nie jak uczeni w Piśmie.
23. A był w ich synagodze człowiek, opętany przez ducha nieczystego, który krzyczał tymi słowami:
24. Cóż mamy z tobą, Jezusie Nazareński? Przyszedłeś nas zgubić? Wiem, kim Ty jesteś: Święty Boży.
25. A Jezus zgromił go, mówiąc: Zamilknij i wyjdź z niego.
26. A duch nieczysty, szarpnąwszy nim i zawoławszy głosem wielkim, wyszedł z niego.

Fot. 5. Maszynopis nr 2 zawierający Mk 1,13-26 z poprawkami Wieczorkiewicza (ołówkiem) i komisji po drugiej kontroli z ok. 1961/1962 r. (Archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce).

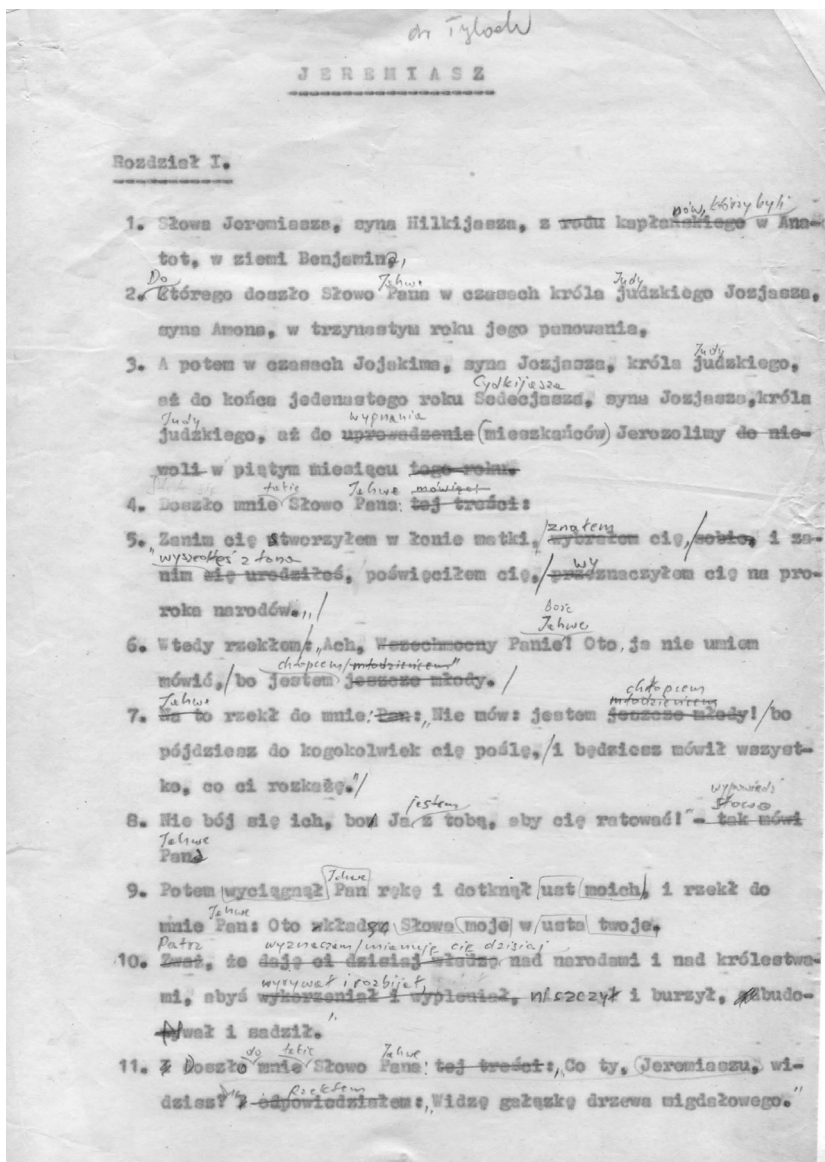

Fot. 6. Maszynopis nr 1 zawierający Jr 1,1 - 2,3 po pierwszej kontroli komisji z dn. 11 maja 1957 r. (Archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce).

- 4 -

24. Dzika oślica, przywykła do stepu, która dyszy z żądy gżenia się; któż może powstrzymać jej żądzę? Wszyscy, którzy jej szukają, nie muszą się męczyć, znajdują ją w jej miesiącu.
25. Uważaj, by noga twoja nie była bosa, a gardło twoje nie wyschło. Lecz ty mówisz: Daremnie! Nie! bom ukochała obcych i pójdę za nimi.
26. Jak wstydi się złodziej złapany, tak wstydzić się będzie dom izraelski, oni, ich królowie, ich urzędnicy, kapłani ich i prorocy ich,
27. ~~K~~tórzy mówią do drewna: Tyś ojcem moim, a do kamieni: Tyś rodzicem moim! Bo obrócili się do Mnie plecami, a nie twarzą, a w czasie swejej niedoli mówią: Powstań i wybaw nas!
28. A gdzie są twoi bogowie, których sobie uczyniłeś? Niech powstana, jeśli mogą cię wybawić w czasie twojej niedoli, bo, ile masz miast swoich, tyle masz bogów swoich, o Judo!
29. Czemu swarzyście się ze Mną? Wy wszyscy odstąpiliście ode Mnie. mówi Pan.
30. Na próżno biłem synów waszych, nie przyjęli pouczenia; miecz wasz pożarł waszych proroków, jak lew szarpiący.
31. Jakim to rodem jesteście! Zważcie na Słowo Pana: Czy byłem pustynią dla Izraela albo ziemią mroków? Dlaczego lud Mój mówi: Chcemy użyć wolności. Nie wrócimy już do Ciebie.
32. Czy panna zapomina sweje ozdoby, oblubienicę swego pasa? Ale Mój lud zapomni o Mnie od niepamiętnych czasów.
33. Jak spytanie rolnicze opisać sposoby uprawiania miłości? Dlatego depasował miłość twoją do wszelkiej złości.
34. A na szczytach szczytów twoich znajduje się świątynia krwi niewinnych ubogich, których nie znajdziesz; lecz pomimo tego wszystkiego
35. Mówisz: Jestem niewinna, przecież gniew Jego odwrócił się ode Mnie. Oto Ja spierać się będę z tobą, bo mówisz: Nie zgrzeszyłam.
36. Jakże łatwo zmieniasz drogę twoją! Egipt sprawi ci zawód, jak zawiodła cię Asyria.
37. I wyjdiesz stamtąd z rękoma nad głową, bo Pan odrzucił tych, którym zaufałeś, nie będziesz miał z nimi szczęścia.

Fot. 7. Maszynopis nr 2 zawierający Jr 2,24-37 z poprawkami Wiczkorkiewiczza (ołówkiem) i komisji po drugiej kontroli z września 1962 r. (Archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce).

Fot. 8. Maszynopis nr 3 zawierający Jr 1,1-11 z uwagami Altbauera z ok. 1971 r. (Archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce).

Bibliografia**Archiwalia****Archiwum Wydawnictwa Pallottinum:**

BT/Inne/Protokół_1979-05-23_1
BT/Inne/Protokół_1979-05-23_2
BT/Inne/Wywiady/Wywiad_J_1999-11-06
BT/K/1966-04-03_Prokulski-P_1
BT/K/1966-07-05_Prokulski-P
BT/K/1968-02-02_Prokulski-P
BT/K/1968-02-08_P-Prokulski
BT/K/1976-02-23_Wyszyński-J

Prywatne archiwum Augustyna Jankowskiego:

BT/K/1988-01-30_Stachowiak-J

Archiwum Towarzystwa Biblijnego w Polsce:

BWarsz/Corr/1Mojż_mps4_2
BWarsz/Corr/Sędz_mps1_1_A_T_N
BWarsz/Corr/Izaj_mps1_1
BWarsz/Corr/Jer_mps1_1
BWarsz/Corr/Jer_mps2_1_W_k2
BWarsz/Corr/Jer_mps3_1
BWarsz/Corr/Jer_mps3_2_A
BWarsz/Corr/Mar_rps
BWarsz/Corr/Mar_mps1_1_k1
BWarsz/Corr/Mar_mps2_1_W_k2
BWarsz/Corr/Mar_mps2_2_W
BWarsz/Corr/Mar_mps2_3_W
BWarsz/Corr/Mar_mps2_4_W
BWarsz/Corr/Mar_mps2_5_W
BWarsz/Corr/Mar_mps2_6_k2
BWarsz/Corr/Mar_mps3_4_k3
BWarsz/Inne/Altbauer_Indeks_nazw_brudnopis_1966

BWarsz/Inne/Altbauer_Zasady_transkrypcji_brudnopis_1966

BWarsz/Inne/Altbauer_Indeks_nazw_czystopis_1968

BWarsz/Inne/Altbauer_Zasady_transkrypcji_czysttopis_1968

BWarsz/Inne/Aneks_BiZTB-KOMISJA_1962-04-07

BWarsz/Inne/Pokwitowanie_Jaworski_1968-02-20

BWarsz/Inne/Projekt_Szeruda_1952-02-04

BWarsz/Inne/Protokoły_KOMISJA_1949-1954

BWarsz/Inne/Protokół_KOMISJA_1960-10-25

BWarsz/Inne/Protokół_KOMISJA_1960-10-27

BWarsz/Inne/Referat_E_N_1966

BWarsz/Inne/Słowo_wstępne_E_N_1971

BWarsz/Inne/Umowa_BiZTB-KOMISJA_1961-02-18

BWarsz/Inne/Wieczór_Biblijny_w_PRE_Program_1975-09-04

BWarsz/Inne/Zestawienie_KOMISJA_1956-06-14

BWarsz/Inne/Zeszyty/ST1

BWarsz/Inne/Zeszyty/ST2

BWarsz/Inne/Zeszyty/ST_NT

BWarsz/Inne/Zlecenie_Jaworski_1968-02-06

BWarsz/K/1955-09-29_KOMISJA-BiZTB

BWarsz/K/1957-05-11_Szeruda-BiZTB

BWarsz/K/1956-07-05_KOMISJA-BiZTB

Teksty biblijne

Biblia Tysiąclecia

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. 1965. Opracował zespół polskich biblistów pod redakcją benedyktynów tyńskich, wyd. 1. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. 1971. Opracował zespół polskich biblistów z inicjatywy benedyktynów tyńskich, wyd. 2 zmienione. Poznań/Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. 2000. Opracował zespół polskich biblistów z inicjatywy benedyktynów tynieckich, wyd. 5. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.

Biblia warszawska

Cztery ewangelie Pana naszego Jezusa Chrystusa Według Mateusza, Marka, Łukasza i Jana: Nowy przekład z języka greckiego. 1964. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne.

Nowy Testament: Nowy przekład. Tłumaczenie z języka greckiego. 1966. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne.

Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu: Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego. 1975. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne.

Literatura

Archutowski, Józef. 1937. „I Zjazd Biblistów polskich.” *Przegląd biblijny* 1 (1-2): 97-108.

Bardecki, Andrzej, i Augustyn Jankowski. 1969. „Drugie wydanie Biblii Tysiąclecia (Rozmowa z o. Augustynem Jankowskim OSB, redaktorem naukowym Biblii).” *Tygodnik Powszechny* 23 (28): 1, 2.

Brückner, Aleksander. 1903. *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*. Tom II. *Pismo święte i apokryfy: Szkice literackie i obyczajowe*. Warszawa: Gebethner i Wolff.

Drzymała, Kazimierz. 1951. „Wpływ ks. Stanisława Grodzickiego T.J. na tłumaczenie «Biblii» ks. Jakuba Wujka T.J.” *Polonia Sacra* 4 (1): 71-80.

Enholc-Narzyńska, Barbara, i Janusz Narzyński. 1966. *The British and Foreign Bible Society in Poland 1816-1966*. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne.

Enholc-Narzyńska, Barbara. 1996. „Dwie sylwetki ewangelickich tłumaczy Pisma Świętego. Ks. Prof. dr Jan Szeruda (1889-1962). Ksiądz Profesor dr Karol Wolfram (1899-1965).” *W Siła poselstwa*.

- Księga jubileuszowa w 75-lecie urodzin ks. prof. dr. hab. Witolda Benedyktowicza*, red. Edward Puślecki, Zbigniew Kamiński, Adam Kleszczyński, 84-102. Warszawa: Pielgrzym.
- Frankowski, Janusz. 1993. „Psałterz Dawidów z 1594 roku w przekładzie ks. Jakuba Wujka i jego znaczenie.” W *Psałterz Dawidów w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1594 roku*, transkrypcja, słowo wstępne i komentarz Janusz Frankowski, 12-17. Warszawa: PAX.
- Górski, Konrad. 1958. „Nowy Testament Scharffenbergera.” W *Pismo Święte w duszpasterstwie współczesnym*, red. Eugeniusz Dąbrowski, 199-220. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Gronkowski, Witold. 1937. „Pierwszy zjazd polskich biblistów katolickich w Krakowie.” *Ateneum kapłańskie* 39 (5): 496-502.
- Haberny, Iwona, i Augustyn Jankowski. 1997. „Rozmowa z o. Profesorem Augustynem Jankowskim OSB.” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 50 (1): 56-60.
- Jankowski, Augustyn. 1972. „Jak powstała «Biblia Tysiąclecia»?” *Biuletyn Ekumeniczny* 16: 39-42.
- Jankowski, Augustyn. 1975. „Z problematyki współczesnego przekładu Pisma Świętego. Zasady – doświadczenia – perspektywy.” *Studia Gnesnensia* 1: 321-331.
- Kłaczek, Jarosław. 2010. *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Koziara, Stanisław. 2009. „Polszczyzna biblijna: W poszukiwaniu wzorca stylowego. Doświadczenia i współczesność.” W *Polszczyzna biblijna – między tradycją a współczesnością* (Teolingwistyka 6), red. Stanisław Koziara, Wiesław Przyczyna, 19-33. Tarnów: Biblos.
- Łuczak, Arleta. 2001. „Najstarszy polski drukowany przekład Nowego Testamentu pióra Stanisława Murzynowskiego (1551-1553).” W *Nowy Testament w dziejach i kulturze Europy: 450. rocznica przekładu Nowego Testamentu przez Mikołaja Jakubicę na język dolnołużycki* (Zielonogórskie Studia Łużyckie 3), red. Tomasz Jaworski, Wiesław Pyżewicz, 171-182. Zielona Góra: Wydawnictwo

- Szkoły Nauk Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Manitius, Gustaw. 1902. „Nowe tłumaczenie (!) Nowego Testamentu na język polski.” *Zwiastun Ewangeliczny* 5 (1): 10-11.
- Natoński, Bronisław. 1987. „Radziwiński (Radzymiński) Adrian.” W *Polski słownik biograficzny*. Tom XXX. Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich/Wydawnictwo PAN: 87-88.
- Nicko-Stępień, Paulina. 2018. „Nowy Testament w tłumaczeniu ks. Jakuba Wujka z 1593 roku: Studium wykorzystania źródeł na przykładzie tekstów Piotrowych.” Rozprawa doktorska, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu.
- Nicholson, Peter. 2018. „The Warsaw New Testament of 1881. Origins, Subsequent History, Controversies. Part 2 (of 2).” *The Polish Review* 4: 56-90.
- Niemczyk, Wiktor. 1965a. „Z Komisji Przekładu Pisma Św.” *Kalendarz Ewangelicki* 78: 71-76.
- Niemczyk, Wiktor. 1965b. „Dziesięć lat istnienia.” *Rocznik Teologiczny* 7: 4-110.
- Pietkiewicz, Rajmund. 2014. „Nowe «pilne weźrzenie» w biblijne przekłady Szymona Budnego.” W *Abychmy w ten przekład pilnie weźrzeli: Wobec tłumaczenia tekstów dawnych*, red. Alicja Bielak, 129-146. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Pietkiewicz, Rajmund. 2015. *Biblia Polonorum: Historia Biblii w języku polskim*. Tom V. *Biblia Tysiąclecia (1965-2015)*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Pietkiewicz, Rajmund. 2016a. *Biblia Polonorum: Historia Biblii w języku polskim*. Tom I. *Od początku do 1638 roku*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Pietkiewicz, Rajmund. 2016b. „Wkład opactwa benedyktynów tynieckich w powstanie Biblii Tysiąclecia.” W *Biblia Tysiąclecia jako*

- wyzwanie: *Język – kultura – duchowość*, red. Maciej Pawlik, 147-169. Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów.
- Poplatek, Jan. 1951. „Obecny stan badań nad życiem Jakuba Wujka T.J. i program dalszej pracy.” *Polonia Sacra* 4 (1): 20-91.
- Rothe, Hans. 2008. „Das polnische «Neue Testament» in Königsberg 1551/1552: Quellen und Wirkung.” W *Des Neuen Testaments, aus dem Griechischen in die Polnische Sprache übersetzt und mit einer kurzen Auslegung erklärt von Stanislaw Murzynowski in Königsberg in Preußen im Monat October 1551, Zweiter und letzter Teil: Geschichte und Brief der Apostel* (Biblia slavica II: Polnische Bibeln 5/2), Hrsg. Hans Rothe, 573-606. Paderborn/München/Wien/Zürich: Ferdinand Schöningh.
- Rubik, Tadeusz. 2018. „Czy Jakub Wujek znał angielski? «Nowy Testament» z 1593 roku i angielskie źródło jego paratekstu.” *Pamiętnik Literacki* 109 (4): 235-250.
- Stach, Piotr. 1937. „Pierwszy zjazd biblistów polskich w Krakowie.” *Collectanea Theologica* 18 (3-4): 701-711.
- Szeruda, Jan, tłum. 1934. *Psalmy wybrane: Z hebrajskiego przełożył Ks. Jan Szeruda* (wyd. z zasiłku Rady Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego). Ustroń: A. Wałach.
- Szeruda, Jan, tłum. 1937a. *Księga Psalmów: Z języka hebrajskiego na nowo przełożona i z tłumaczeniem polskim z 1632 r. porównana*. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne.
- Szeruda, Jan. 1937b. „Księga Psalmów. Uwagi do nowego przekładu polskiego z r. 1937.” *Rocznik Teologiczny* 2: 1-36.
- Szeruda, Jan. 1938. „Amos. Prorok i prorocstwo.” *Rocznik Teologiczny* 3: 1-83.
- Szeruda, Jan. 1952. „Projekt nowego przekładu polskiego Biblii.” *Strażnica Ewangeliczna* 7 (4): 34-42.
- Szeruda, Jan, tłum. 1957. *Księga Psalmów*. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne.

- Szeruda, Jan. 1959. „Projekt nowego polskiego przekładu Biblii.” *Chrześcijanin* (1-3): 7-14.
- Wantuła, Andrzej. 1969. „Uwagi o Biblii Tysiąclecia.” *Rocznik Teologiczny* 11 (2): 125-160.
- Warmiński, Ignacy. 1906. *Andrz. Samuel i Jan Seklucjan*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
- Wielewicki, Jan. 1881. *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u ś. Barbary w Krakowie od r. 1579 do r. 1599 (włącznie)* (Scriptores Rerum Polonicarum 7). Kraków: Akademia Umiejętności.
- Wielewicki, Jan. 1889. *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u ś. Barbary w Krakowie od r. 1609 do r. 1619 (włącznie)* (Scriptores Rerum Polonicarum 10). Kraków: Akademia Umiejętności.
- Żak, Jan. 2018. „Źródła do historii Biblii warszawskiej.” *Rocznik Teologiczny* 60 (2): 175-208.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXIV

Zeszyt 1

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2022

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYKRAJOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 18,5. Nakład: 100 egz.

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- СЕРГЕЙ ТЕМЧИН, *Проступки литовских татар в памфлете Матюаша Чижевского „Alkoran” (1616)*..... 7
- RAJMUND PIETKIEWICZ, *Dwie metody zespołowego przekładu Biblii. Na przykładzie Biblii Tysiąclecia (1965) i Biblii warszawskiej (1975)*..... 27
- ВЛАДИМИР САХАРОВ, *Исторические предпосылки церковной реформы Петра Великого на примере личного опыта отношений первых Романовых с церковными иерархами*..... 97
- ЕП. СЕРАФИМ (ВЛАДИМИР АМЕЛЬЧЕНКОВ), *Протоиерей Николай Копьев и его благотворительная деятельность в поддержку Православной Церкви на Холмщине* 117
- ВИТАЛИЙ ШУМИЛО, *Неизвестное ранее Великопостное послание архиепископа Черниговского Пахомия (Кедрова) как источник по его биографии* 137
- WOJCIECH MARCHLEWSKI, COLIN P. NEUFELDT, *Divided Loyalties: The Political Radicalization of Wymyśle Niemieckie Mennonites in Interwar Poland (1918-1939)* 175
- JERZY RAŃKOWSKI, *Богословско-литургическое измерение кафоличности Церкви*..... 231
- MACIEJ WITAŁA, *Argumentacja mariologiczna i hagiologiczna na rzecz współczesnej interpretacji teologicznej nauczania Magisterium Kościoła Katolickiego o śmierci jako skutku grzechu*..... 247
- MAGDALENA GRABOWSKA, *Orality and freedom of choice as key determinants in Polish Evangelical culture and discourse: selected field reflections* 273
- PRZEMYSŁAW CHMIELECKI, *Seminary as a Special Type of Higher Education* 299
- ANNA GOCH-MURZYNIEC, *Kultura edukacji w szkołach ewangelikalnych w Polsce* 311

RECENZJE

<i>Zmierzch Kościoła w Polsce? Na marginesie książki Artura Nowaka i Stanisława Obirka „Gomora” (IRENEUSZ ZIEMIŃSKI).....</i>	<i>327</i>
Wykaz autorów	365

Contents

ARTICLES

- SERGEJUS TEMČINAS, *Transgressions of the Lithuanian Tatars in Matiasz Czyżewski's pamphlet „Alkoran” (1616)* 7
- RAJMUND PIETKIEWICZ, *Two Methods of Collective Translation of the Bible, on the Example of the Millennium Bible (1965) and the Warsaw Bible (1975)* 27
- VLADIMIR SAKHAROV, *Historical preconditions of Peter the Great church reform at the example of the personal relations experience the first Romanovs with the church hierarchy*..... 97
- BP. SERAFIM (VLADIMIR AMEL'ČENKOV), *Archpriest Nicholas Kopiev and his charitable donations in support of the Orthodox Church in the Kholm'sky region*..... 117
- VITALY SHUMILO, *Previously unknown Lenten message from the Archbishop of Chernihiv Pakhomiy (Kedrov) as a source of his biography* 137
- WOJCIECH MARCHLEWSKI, COLIN P. NEUFELDT, *Divided Loyalties: The Political Radicalization of Wymyśle Niemieckie Mennonites in Interwar Poland (1918-1939)* 175
- JERZY PAŃKOWSKI, *The theological-liturgical dimension of the catholicity of the Church* 231
- MACIEJ WITAŁA, *Mariological Argumentation for the Modern Interpretation of Death as a Result of Original Sin in Catholic Theology*..... 247
- MAGDALENA GRABOWSKA, *Orality and freedom of choice as key determinants in Polish Evangelical culture and discourse: selected field reflections* 273
- PRZEMYSŁAW CHMIELECKI, *Seminary as a Special Type of Higher Education* 299
- ANNA GOCH-MURZYNIEC, *Culture of education in evangelical schools in Poland* 311

REVIEWS

<i>Dawn of the church in Poland? Side notes to „Gomora” by Artur Nowak and Stanisław Obirek (IRENEUSZ ZIEMIŃSKI).....</i>	<i>327</i>
List of authors	365

Wykaz autorów

Sergejus Temčinas, sergejus.temcinas@flf.vu.lt, Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva-Lithuania-Litwa

Rajmund Pietkiewicz, pietkiewicz@pwt.wroc.pl, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, ul. Katedralna 9, 50-328 Wrocław

Vladimir Sakharov, vsakharov@student.chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Вр Serafim (Vladimir Amel'čenkov), seraphim@list.ru, ul. Krutickaja, 11, Moskwa, 109044

Vitaly Shumilo, veraizhizn@gmail.com 14000 Чернигов, проспект Мира, 13, ком. 106; Центр исследования истории религии и Церкви им. архиеп. Лазаря (Барановича); Национальный университет "Черниговский колледж" им. Т.Г. Шевченко

Wojciech Marchlewski, wojciech.marchlewski@gmail.com, Fundacja Ochrony Wspólnego Dziedzictwa Kulturowego „TERPA”, Kujawska 3 / 40, 00-793 Warszawa

Colin P. Neufeldt, colin.neufeldt@concordia.ab.ca, Concordia University of Edmonton 7128 Ada Boulevard, Edmonton, Alberta, Canada T5B 4E4

Jerzy Pańkowski, j.pankowski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Maciej Witała, maciej.witala@gmail.com, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza Wydział Teologiczny, ul. Wieżowa 2/4, 61-111 Poznań

Magdalena Grabowska, magdalena.grabowska@ug.edu.pl, Uniwersytet Gdański, Neofilologia, ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk

Przemysław Chmielecki, przemyslaw.chmielecki@wbst.edu.pl, Wyższe Bapty-
styczne Seminarium Teologiczne, ul. Szczytnowska 35-39, 04-812 Warszawa
Anna Goch-Murzyniec, aniagm00@gmail.com, ul. Pogodna 7, 32-091 Micha-
łowice